

МЕМІШ О. М.

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

**Методичні рекомендації
до проведення семінарських занять
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальностей А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта),
В9 Історія та археологія**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин, історії та філософії
Кафедра археології та спеціальних галузей історичної науки

МЕМІШ О. М.

**Методичні рекомендації
до проведення семінарських занять
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальностей А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта),
В9 Історія та археологія**

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.2(072)

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, протокол № 1 від 19 лютого 2025 р.

Рецензенти:

Лисенко А. І. – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету.

Лисиця Л. Г. – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Меміш О. М.

Спеціальні історичні дисципліни : методичні рекомендації до проведення семінарських занять для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальностей А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта), В9 Історія та археологія / під ред. В. В. Лук'яниці. Черкаси : Вид. ред. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2025. 56 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
ТРУДОМІСТКІСТЬ КУРСУ	8
ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	8
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	9
ТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	9
ЛІТЕРАТУРА ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ДО ВСЬОГО КУРСУ	10
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	16
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНА ХРОНОЛОГІЯ	16
Семінарське заняття № 1. <i>Предмет та основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни. Час і його вимірювання</i>	16
Семінарське заняття № 2. <i>Системи лічби часу</i>	18
Семінарські заняття № 3–4. <i>Історія календаря</i>	20
Семінарські заняття № 5–6. <i>Методика хронологічних досліджень</i>	24
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ПАЛЕОГРАФІЯ	27
Семінарське заняття № 7. <i>Предмет і завдання палеографії. Історія розвитку палеографії як науки. Історія виникнення та розвитку письма</i>	27
Семінарське заняття № 8. <i>Слов'янське письмо</i>	29
Семінарське заняття № 9. <i>Матеріали, знаряддя та техніка письма. Середньовічна рукописна книга</i>	31
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ІСТОРИЧНА МЕТРОЛОГІЯ	33
Семінарське заняття № 10. <i>Предмет і завдання історичної метрології. Джерела її вивчення. Метрологія Стародавнього Сходу, античності та європейського середньовіччя</i>	33
Семінарські заняття № 11–12. <i>Система мір у східних слов'ян. Міжнародна метрична (десятькова) система мір</i>	34

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ГЕРАЛЬДИКА	37
Семінарське заняття № 13. <i>Герб як предмет вивчення геральдики. Загальні правила геральдики</i>	37
Семінарське заняття № 14. <i>Походження та історичні типи щитів, види їх поділу</i>	38
Семінарське заняття № 15. <i>Класифікація гербових фігур</i>	40
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. НУМІЗМАТИКА	42
Семінарське заняття № 16. <i>Нумізматика в системі історичних наук. Найдавніші монетні системи. Монетний обіг на українських землях у II–XVII ст.</i>	42
Семінарське заняття № 17. <i>Монетний обіг на українських землях у XVIII – на початку XX ст.</i>	45
Семінарське заняття № 18. <i>Монетний обіг на українських землях у 1922 р. – на початку XXI ст.</i>	47
РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ	50
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS	50
СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИМОГИ	50
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ	51
ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ	52

ВСТУП

Спеціальні історичні дисципліни займають особливе місце в підготовці вчителя історії, історика чи археолога-дослідника, краєзнавця. Вони розробляють загальні та окремі питання методики і техніки вивчення й використання історичних джерел, сприяючи дослідженню теоретичних і конкретних проблем історії. Спеціальні історичні дисципліни відіграли значну роль у процесі перетворення історичних знань у науку, тобто у формуванні власне історичної науки.

Поняття про історичне джерело, уміння працювати з ним розширює кругозір студента, активізує його творче мислення, сприяє формуванню професійної майстерності майбутнього фахівця історика, археолога, допомагає йому самостійно поповнювати знання, орієнтуватись у стрімкому потоці наукової інформації, прищеплює навички дослідницької роботи.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є система спеціальних історичних дисциплін і закономірності й особливості їх розвитку та використання в історичних дослідженнях.

Метою вивчення дисципліни є пізнання ролі спеціальних історичних дисциплін у розвитку історичної науки, їхнього науково-теоретичного і практичного значення.

У зв'язку з метою постають наступні **завдання**:

- навчити студентів застосовувати методи спеціальних історичних дисциплін при встановленні достовірності джерел зокрема та при дослідженні історичного минулого загалом;
- ознайомити студентів із широким комплексом спеціальних історичних дисциплін;
- навчити використовувати в професійній і соціальній діяльності знання зі спеціальних історичних дисциплін;
- виробити в студентів навички критичного аналізу історичних джерел, самостійних оцінок і власних суджень щодо розглянутих історичних проблем;
- формування в молодого покоління суспільної свідомості, культури, моралі, самостійного творчого мислення;
- вироблення патріотичної орієнтації, прагнення до самореалізації.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

- здатність на основі засвоєних знань, умінь і навичок із курсу «Спеціальні історичні дисципліни» розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в навчальних закладах середньої освіти й у процесі навчання за спеціальністю, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю й невизначеністю умов;
- наявність системи знань основних теорій та концепцій сучасної історіографії, джерелознавства, здійснення джерелознавчого та історіографічного аналізу зібраної інформації;
- здатність володіти категоріально-понятійним апаратом, хронологією та науковою періодизацією;
- здатність організовувати комплексний пошук, неупереджений аналіз та інтерпретацію історичних джерел або інформації методичного характеру;
- здатність використовувати здобуті знання, уміння й навички зі спеціальних історичних дисциплін у навчально-виховному процесі.

У результаті вивчення курсу студенти повинні **знати**:

- історію виникнення спеціальних історичних дисциплін, їх класифікаційні особливості;
- методику використання допоміжних історичних дисциплін у наукових дослідженнях;

вміти:

- практично застосовувати дані спеціальних історичних дисциплін при роботі з

архівними документами, опублікованими джерелами, матеріальними пам'ятками;

- опанувавши матеріал з палеографії, хронології, метрології, геральдики, нумізматики та інших дисциплін курсу, повніше використати освітній і виховний матеріал уроків з історії, особливо з питань соціально-економічного розвитку й культури, а майбутній археолог – використовувати в археологічних розвідках;
- застосувати здобуті в процесі вивчення спеціальних історичних дисциплін знання і практичні навички в організації й роботі шкільних гуртків, музеїв і музейних кімнат, проведенні навчальних екскурсій, у просвітницькій та краєзнавчій діяльності тощо.

Обсяг годин, визначений навчальним планом для вивчення курсу, складає 180 годин.

При денній формі навчання на аудиторні заняття відведено 72 години. З них: лекції – 36 годин, семінарські заняття – 36 годин. Самостійна робота – 108 годин.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: денна – 6 заочна – 6	В Культура, мистецтво та гуманітарні науки А Освіта (шифр, назва)	Нормативна	
Модулів – 5	В9 Історія та археологія А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) (шифр, назва)	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 5	В9Історія та археологія А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)	1, 2-й	1, 2-й
Курсова робота –		Семестр	
Загальна кількість годин		2, 3-й	2, 3-й
Денна форма навчання			
Заочна форма навчання			
180	180	Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	36 год	8 год
		Практичні, семінарські	
		36 год	4 год
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		108 год	168 год
		ІНДЗ:	
Вид контролю: залік, екзамен			

ТРУДОМІСТКІСТЬ КУРСУ

Семестр	Кількість навчальних тижнів	Кількість годин на тиждень	Розподіл годин											
			Усього	Кількість кредитів	Кількість кредитів за ECTS	Аудиторні						Самостійна робота	Індивідуальна робота	
						Лекції	Практичні	Семінари	Лабораторні	Контрольні	Консультації			Усього
2	18	5	90	3	3	18	-	18	-			36	54	
3	19	5	90	3	3	18		18				36	54	
Разом			180	6	6	36	-	36	-			72	108	

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Вступ до курсу «Спеціальні історичні дисципліни»	2
2.	Предмет та основні завдання історичної хронології. Виникнення і розвиток хронології як наукової дисципліни історичного циклу	2
3.	Поняття про час. Основні елементи його обчислення та лічби. Системи лічби часу. Природні та штучні одиниці виміру часу, їх несумірність	2
4.	Поняття про календар. Типи календарів і принципи їх побудови. Історія календаря. Поняття ери. Види ер	2
5.	Історія східнослов'янського літочислення. Методика хронологічних досліджень	2
6.	Предмет і завдання палеографії. Історія розвитку палеографії як науки. Історія виникнення та розвитку письма	2
7.	Письмо давніх слов'ян. Виникнення нового слов'янського письма. Роль Кирила та Мефодія в його створенні	2
8.	Слов'янські азбуки – глаголиця та кирилиця. Кириличне письмо та його основні види	2
9.	Матеріали та знаряддя письма. Рукописна середньовічна книга. Застосування палеографічного аналізу в процесі історичних досліджень	2
10.	Предмет і завдання історичної метрології. Джерела її вивчення. Виникнення та розвиток метрології як спеціальної історичної дисципліни	2
11.	Метрологія Стародавнього Сходу, античності та європейського середньовіччя	2
12.	Виникнення мір у східних слов'ян і ступінь їх точності в докапіталістичні часи. Метрологія давніх слов'ян і Русі IX–XV ст.	2
13.	Східнослов'янська метрологія в XVI–XVII ст. Східнослов'янська метрологія у XVIII – на початку XX ст. Міжнародна метрична (десятькова) система мір	2
14.	Предмет і завдання геральдики, її місце та роль у системі спеціальних галузей історичної науки. Загальні правила геральдики	2

15.	Герб як предмет вивчення геральдики. Класифікація гербових фігур	2
16.	Походження та історичні типи щитів. Види їх поділу. Розміщення фігур у щиті. Правила блазонування (опису) гербів	2
17.	Нумізматика в системі історичних наук. Найдавніші монетні системи. Монетний обіг на українських землях у II–XVII ст.	2
18.	Монетний обіг на українських землях у XVIII – на початку XX ст. Монетний обіг на українських землях у 1922 р. – на початку XXI ст.	2

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Предмет та основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни. Час і його вимірювання	2
2.	Системи лічби часу	2
3.	Історія календаря	4
4.	Методика хронологічних досліджень	4
5.	Предмет і завдання палеографії. Історія розвитку палеографії як науки. Історія виникнення та розвитку письма	2
6.	Слов'янське письмо	2
7.	Матеріали, знаряддя та техніка письма. Середньовічна рукописна книга	2
8.	Предмет і завдання історичної метрології. Джерела її вивчення. Виникнення та розвиток метрології як спеціальної історичної дисципліни	2
9.	Система мір у східних слов'ян. Міжнародна метрична (десятькова) система мір	4
10.	Герб як предмет вивчення геральдики. Загальні правила геральдики	2
11.	Походження та історичні типи щитів, види їх поділу	2
12.	Класифікація гербових фігур	2
13.	Нумізматика в системі історичних наук. Найдавніші монетні системи. Монетний обіг на українських землях у II–XVII ст.	2
14.	Монетний обіг на українських землях у XVIII – на початку XX ст.	2
15.	Монетний обіг на українських землях у 1922 р. – на початку XXI ст.	2

ТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ з/п	Назва теми
1.	Антропоніміка: предмет та основні завдання дисципліни
2.	Археографія: предмет та основні завдання дисципліни
3.	Архівознавство: предмет та основні завдання дисципліни
4.	Берестологія: предмет та основні завдання дисципліни
5.	Бібліографія історична: предмет та основні завдання дисципліни
6.	Бібліотекознавство історичне: предмет та основні завдання дисципліни
7.	Боністика: предмет та основні завдання дисципліни
8.	Вексилологія: предмет та основні завдання дисципліни

9.	Геортологія: предмет та основні завдання дисципліни
10.	Герменевтика: предмет та основні завдання дисципліни
11.	Гомілетика: предмет та основні завдання дисципліни
12.	Джерелознавство історичне: предмет та основні завдання дисципліни
13.	Демографія історична: предмет та основні завдання дисципліни
14.	Діловодство: предмет та основні завдання дисципліни
15.	Дипломатика: предмет та основні завдання дисципліни
16.	Документознавство: предмет та основні завдання дисципліни
17.	Емблематика: предмет та основні завдання дисципліни
18.	Епіграфіка: предмет та основні завдання дисципліни
19.	Епістологія: предмет та основні завдання дисципліни
20.	Етніміка: предмет та основні завдання дисципліни
21.	Зброєзнавство: предмет та основні завдання дисципліни
22.	Іконографія: предмет та основні завдання дисципліни
23.	Історіографія: предмет та основні завдання дисципліни
24.	Картографія історична: предмет та основні завдання дисципліни
25.	Кінофотознавство: предмет та основні завдання дисципліни
26.	Книгознавство: предмет та основні завдання дисципліни
27.	Кодикологія історична: предмет та основні завдання дисципліни
28.	Криптографія: предмет та основні завдання дисципліни
29.	Літописознавство: предмет та основні завдання дисципліни
30.	Маргіналістика: предмет та основні завдання дисципліни
31.	Медальєрика: предмет та основні завдання дисципліни
32.	Мемуаристика: предмет та основні завдання дисципліни
33.	Музєєзнавство: предмет та основні завдання дисципліни
34.	Неографія: предмет та основні завдання дисципліни
35.	Ономастика: предмет та основні завдання дисципліни
36.	Папірологія: предмет та основні завдання дисципліни
37.	Просопографія: предмет та основні завдання дисципліни
38.	Символіка: предмет та основні завдання дисципліни
39.	Сфрагістика: предмет та основні завдання дисципліни
40.	Текстологія: предмет та основні завдання дисципліни
41.	Топоніміка: предмет та основні завдання дисципліни
42.	Уніформознавство військово: предмет та основні завдання дисципліни
43.	Фалеристика: предмет та основні завдання дисципліни
44.	Філателія: предмет та основні завдання дисципліни
45.	Філігранологія: предмет та основні завдання дисципліни
46.	Філокартія історична: предмет та основні завдання дисципліни
47.	Фольклористика: предмет та основні завдання дисципліни
48.	Фонодокументалістика: предмет та основні завдання дисципліни
49.	Челобитознавство: предмет та основні завдання дисципліни

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА ДО ВСЬОГО КУРСУ

До теми: «Вступ до курсу “Спеціальні історичні дисципліни”»

1. Введенський Л., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
2. Горохівський П. І. Спеціальні історичні дисципліни: курс лекцій : навчальний посібник для студентів денної форми навчання. Умань : РВЦ

- «Софія», 2010. 268 с.
3. Спеціальні історичні дисципліни : конспект лекцій / укладач Н. В. Лобко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 219 с.
 4. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння, 1999. 144 с.
 5. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
 6. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
 7. Пронштейн А. П., Данилевский И. Н. Вопросы теории и методики исторического исследования : учеб. пособие для вузов по спец. «История». Москва : Высшая школа, 1986. 211 с.
 8. Пронштейн А. П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками. 2-е изд. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1972. 118 с.
 9. Специальные исторические дисциплины : учеб. пособие / В. О. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Т. А. Балабутевич и др.; под ред. В. О. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. Киев : НМК ВО, 1992. 324 с.
 10. Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посібн. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. 520 с.
 11. Яременко М. Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. для студ. істор. спеціальностей. Київ : Аграр Медіа Груп, 2010. 197 с.

До дисципліни «Історична хронологія»

1. Бережков Г. Г. Хронология русского летописания. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 376 с.
2. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. Москва : Наука, 1976. 336 с.
3. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни : навч. посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
4. Буткевич А. В., Зеликсон М. С. Вечные календари. 2-е изд. Москва : Наука, 1984. 208 с. : ил.
5. Буткевич А. В., Ганышин В. Н., Хренов Л. С. Время и календарь. Москва : Высшая школа, 1961. 121 с.
6. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
7. Войцехівська І. Хронологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 514–519.
8. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1987. 79 с.
9. Гусарова Т. П. Хронология. *Введение в специальные исторические дисциплины*. Москва, 1990. С. 174–189.
10. Ермолаев И. П. Историческая хронология : учебное пособие для студентов

- исторических факультетов университетов. Казань : Издательство Казанского университета, 1980. 248 с.
11. Завельский Ф. С. Время и его измерение. Изд. 3-е, перераб. Москва : Наука, 1972. 271 с. : ил.
 12. Заремба С. З. До питання про теорію і методику хронологічних досліджень. *Український історичний журнал*. 1974. № 2. С. 88–93.
 13. Каменцева Е. И. Хронология : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1967. 187 с. : табл.
 14. Климишин И. А. Календарь и хронология. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 1990. 480 с.
 15. Климишин І. А. Календар і хронологія. 5-е вид., доп. Івано-Франківськ, Гостинець : Вид-во Івано-Франківської Теологічної Академії, 2002. 232 с.
 16. Пронштейн А. П., Кияшко В. Я. Хронология : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1981. 191 с.
 17. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння, 1999. 144 с.
 18. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
 19. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
 20. Селешников С. И. История календаря и хронология. Изд. 3-е. Москва : Наука, 1977. 224 с.
 21. Цыбульский В. В. Календари и хронология стран мира. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.

До дисципліни «Палеографія»

1. Бернштейн С. Б. Константин Философ и Мефодий. Начальные главы из истории славянской письменности. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1984. 167 с.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
3. Войцехівська І. Палеографія. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 408–415.
4. Гаряєва М. А. Эпохи в зеркале письмен. Москва : Знание, 1990. 64 с.
5. Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. Москва : Книга, 1987. 320 с.
6. Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 184 с.
7. Запаско Я. П., Мацюк О. Я. Львівські стародруки: книгознавчий нарис. Львів : Каменярь, 1983. 176 с.
8. Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. Львів : Вища школа, 1989. 191 с.
9. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. Москва : Наука, 1965. 601 с.

10. Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1988. 192 с. : ил. (Литературоведение и языкознание).
11. Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Москва : Наука, 1979. VIII, 494 с.
12. Кісь Я. П. Палеографія : навч. посібник. Львів : Вища школа, 1975. 78 с.
13. Кріль М. М. Основи палеографії : навч. посібник. Київ : ІСДО, 1995. 196 с.
14. Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ : Наукова думка, 1974. 294 с.
15. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. Київ : Наукова думка, 1974. 107 с.
16. Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 200 с.
17. Фридрих И. История письма / пер. с нем. И. М. Дунаевской; вст. ст. и комм. И. М. Дьяконова. Москва : Наука, 1979. 464 с. : ил.

До дисципліни «Історична метрологія»

1. Величко О. М. Всесвітня історія метрології: від давнини до кінця XIX століття. Київ : Основа, 2006. 422 с. : іл.
2. Герасименко Н. З історії мір місткості і ваги на Волині і Наддніпрянщині в XIV – першій половині XVII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 240. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2000. С. 176–86.
3. Герасименко Н. Метрологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 366–375.
4. Герасименко Н. О. З історії української метрології: міри об'єму збіжжя й меду. *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 179–186.
5. Герасименко Н. О. З історії української метрології: міри площі. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 123–132.
6. Грицко Б. А. Нариси з історії метрології на теренах України. Від найдавніших часів до сучасності. Львів : Афіша, 2005. 267 с.
7. Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология : учеб. пособие для вузов. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1975. 328 с.
8. Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1975. 160 с.
9. Сидоренко О. Ф. Про стан вивчення української метрології. *Український історичний журнал*. 1970. № 5. С. 106–111.
10. Сидоренко О. Ф. Українська метрологія пізнього феодалізму. *Український історичний журнал*. 1980. № 9. С. 114–117.
11. Чертов А. Т. Международная система единиц измерения. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1967. 286 с.
12. Шостьин Н. А. Очерки истории русской метрологии. XI – начало XX века. Москва : Издательство стандартов, 1975. 272 с.

До дисципліни «Геральдика»

1. Бабкова Н. Атрибути козацької влади в міській геральдиці України. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2012. Вип. 15. С. 134–141
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
3. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України. *Український історичний журнал*. 1990. № 4. С. 43–55; № 5. С. 45–64.
4. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Українська національно-державна символіка: особливості історичної традиції. *Філософська та соціологічна думка*. 1990. № 1. С. 92–101; № 2. С. 107–115; № 3. С. 103–111.
5. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – перша половина ХХ ст.). Київ : Брама, 2001. 400 с.
6. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. 280 с.
7. Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Київ–Львів : УГТ, 1998. 192 с.
8. Драчук В. С. Рассказывает геральдика. Москва : Наука, 1997. 256 с.
9. Іщенко Я. Геральдика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 146–156.
10. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики : навч. посібник для студ. гуманітарних факультетів вищ. навч. закладів. Одеса : Астропринт, 1996. 159 с.
11. Климкевич Р. Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики і сфрагістики. *Український історик*. 1966. № 1–2. С. 82–90.
12. Крип'якевич І. П. До питання про герб Львова. *Архіви України*. 1968. № 1. С. 44–45.
13. Левандовский А. Из теории геральдики. *Наука и жизнь*. 1979. № 3. С. 92–96.
14. Нестеренко П. В. Експертиза предметів і атрибутів: геральдика : навч. посіб. Київ : НАКККиМ, 2009. 119 с.
15. Овсієнко О. Ф., Румянцева В. В. До питання про походження гербів міст Лівобережної України. *Український історичний журнал*. 1979. № 2. С. 78–83.
16. Панченко В. О. Старовинні герби українських міст. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 384 с. : іл.
17. Петренко М. З. Пам'ятки мистецтва як джерело української геральдики. *Український історичний журнал*. 1970. № 10. С. 104–109.
18. Румянцева В. В. Історія, карбована в гербах. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1987. 48 с.
19. Румянцева В. В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма / отв. ред. Ф. П. Шевченко. Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
20. Румянцева В. В., Овсієнко О. Ф. Про давні герби Києва. *Архіви України*. 1980. № 3. С. 63–65.
21. Румянцева В. В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України.

Український історичний журнал. 1977. № 8. С. 76–83.

22. Сергійчук В. І. Національна символіка України. Київ : Веселка, 1992. 109 с.
23. Стависький В. І. Біля витоків давньоруської державної символіки. *Філософська і соціологічна думка.* 1991. № 5. С. 98–112.
24. Стрельский В. И. Геральдика и сфрагистика в научной работе историков (По материалам украинских архивов и других научных учреждений). *Вопросы архивоведения.* 1963. № 2. С. 31–35.

До дисципліни «Нумізматика»

1. Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. Киев : Наукова думка, 1989. 128 с.
2. Голиш Г. М. Основы нумизматики : навчальний посібник. Черкаси : ЦНТЕІ, 2002. 256 с.
3. Голиш Г. М. Основы нумизматики : навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. Черкаси : ЦНТЕІ, 2006. 314 с. : іл.
4. Голиш Г. М. У світі монет: нумізматика для юних. Черкаси : Вертикаль, 2023. 143 с. : іл.
5. Дорофеева Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України : навч. посібник. Київ–Львів, 2000. 162 с.
6. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів. *Київська старовина.* 1992. № 4. С. 52–55.
7. Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів : Видавництво Львівського університету, 1972. 147 с., 52 арк. іл.
8. Козубовський Г. Нумізматика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 390–398.
9. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на Лівобережній Україні в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. *Український історичний журнал.* 1971. № 4. С. 59–69.
10. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1971. 175 с. : іл.
11. Котляр М. Ф. Кладоискательство и нумизматика. Киев : Наукова думка, 1974. 126 с. : ил.
12. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1981. 240 с.
13. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2009. 376 с.

Інтернет- ресурси:

1. Бібліотека українських підручників. URL: <http://pidruchniki.ws/>.
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
3. Сайт Інституту історії НАН України. URL: <http://history.org.ua/>.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНА ХРОНОЛОГІЯ

Семінарське заняття № 1.

Тема: *Предмет та основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни. Час і його вимірювання*
(2 години)

План семінарського заняття

1. Предмет і основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни.
2. Виникнення і розвиток історичної хронології як науки.
3. Поняття про час, основні елементи його обчислення та лічби: доба, місяць, рік.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід згадати про те, що хронологія – наука про вимірювання часу. Свою назву вона одержала від грецьких слів «хронос» – час і «логос» – наука, слово, вчення. Історична хронологія на основі вираженої в різній формі датованої інформації, яка міститься в писемних та археологічних джерелах, встановлює точний час історичних фактів, а також час появи історичних джерел. Предметом допоміжної спеціальної історичної дисципліни хронології є хронологія історична.

У другому питанні варто висвітлити процес формування знань із історичної хронології, їх поступове складання в систему. Схарактеризувати внесок Кіріка Новгородця, Ж. Скалігера, І. Фальківського та ін. Становлення історичної хронології як науки у XVIII–XIX ст., основні постаті. Хронологічні таблиці П. Хавського. Історична хронологія у XX ст., її сучасний стан. Розвиток історичної хронології в Україні.

У третьому питанні потрібно означити, що таке час, основні елементи його обчислення та обліку: сонячна доба, синодичний місяць, тропічний рік, їх співвідношення з календарними добою, місяцем, роком. Системи рахунку часу.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризувати предмет і перелічити основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни.
2. Вказати зв'язки історичної хронології з іншими спеціальними дисциплінами.
3. Дати визначення поняттю «час». Проаналізувати основні елементи його обчислення та лічби.

Теми рефератів та повідомлень

1. Спеціальні історичні дисципліни та їх місце у підготовці фахівця-історика.
2. Огляд літератури з історичної хронології.
3. Видатні науковці-хронологи.

Література

1. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. Москва : Наука, 1976. 336 с.
2. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни : навч. посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
3. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
4. Войцехівська І. Хронологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 514–519.
5. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1987. 79 с.
6. Гусарова Т. П. Хронология. *Введение в специальные исторические дисциплины*. Москва, 1990. С. 174–189.
7. Ермолаев И. П. Историческая хронология : учебное пособие для студентов исторических факультетов университетов. Казань : Издательство Казанского университета, 1980. 248 с.
8. Завельский Ф. С. Время и его измерение. Изд. 3-е, перераб. Москва : Наука, 1972. 271 с. : ил.
9. Заремба С. З. До питання про теорію і методику хронологічних досліджень. *Український історичний журнал*. 1974. № 2. С. 88–93.
10. Каменцева Е. И. Хронология : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1967. 187 с. : табл.
11. Пронштейн А. П., Кияшко В. Я. Хронология : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1981. 191 с.
12. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння, 1999. 144 с.
13. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
14. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
15. Селешников С. И. История календаря и хронология. Изд. 3-е. Москва : Наука, 1977. 224 с.

Семінарське заняття № 2.

Тема: *Системи лічби часу*

(2 години)

План семінарського заняття

1. Поняття календаря, календарного стилю. Типи календарних систем: місячні, сонячні, місячно-сонячні календарі.
2. Поняття ери. Види ер.
3. Природні та штучні одиниці виміру часу, їх несумірність. Неможливість створення ідеального календаря.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід визначити поняття «календар». Також варто вказати, що багатовікова історія людства нерозривно пов'язана з календарем, потреба в якому виникла в глибоку давнину. Календар дозволяє регулювати і планувати життя і господарську діяльність, що особливо необхідно людям, які займаються землеробством. У результаті спроб узгодження доби, місяця й року виникли три системи календарів: місячні, в яких хотіли узгодити календарний місяць із фазами Місяця; сонячні, в яких прагнули узгодити тривалість року з періодичністю процесів, що відбуваються в природі; місячно-сонячні, в яких хотіли узгодити і те, й інше. Емболісмічний місяць.

У другому питанні потрібно вказати на те, що для орієнтування в часі (наприклад, встановлення року події), потрібна точка його відліку – ера (від латинського – вихідне число). Ерою (літочисленням) називається лічба (відлік) років від певної події. «Реальні» та «фіктивні» ери. Астрономічні, політичні, релігійні ери.

У третьому питанні необхідно розкрити, як за допомогою Сонця, інших зір та Місяця визначають час. Часові пояси, причини їхнього виділення. Місцевий час, його різниця з поясним часом (наприклад, київським). Також слід зазначити, що спричиняє зміну пір року на Землі, як цей процес співвідноситься з вимірюванням часу. Навести причини неможливості створення ідеального календаря.

Запитання для самоконтролю

1. Причини та історія створення ери від «Різдва Христового».
2. Схарактеризувати штучні одиниці лічби часу.
3. Провести розрахунки щодо несумірності природних та штучних одиниць виміру лічби часу.

Теми рефератів та повідомлень

1. Типи календарів і принципи їх побудови.
2. Семидобовий тиждень.
3. Ера від «Різдва Христового» Діонісія Малого.
4. Природні та штучні одиниці лічби часу.

Література

1. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни : навч. посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
2. Буткевич А. В., Зеликсон М. С. Вечные календари. 2-е изд. Москва : Наука, 1984. 208 с. : ил.
3. Буткевич А. В., Ганьшин В. Н., Хренов Л. С. Время и календарь. Москва : Высшая школа, 1961. 121 с.
4. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
5. Войцехівська І. Хронологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 514–519.
6. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1987. 79 с.
7. Гусарова Т. П. Хронология. *Введение в специальные исторические дисциплины*. Москва, 1990. С. 174–189.
8. Ермолаев И. П. Историческая хронология : учебное пособие для студентов исторических факультетов университетов. Казань : Издательство Казанского университета, 1980. 248 с.
9. Завельский Ф. С. Время и его измерение. Изд. 3-е, перераб. Москва : Наука, 1972. 271 с. : ил.
10. Заремба С. З. До питання про теорію і методику хронологічних досліджень. *Український історичний журнал*. 1974. № 2. С. 88–93.
11. Каменцева Е. И. Хронология : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1967. 187 с. : табл.
12. Климишин И. А. Календарь и хронология. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 1990. 480 с.
13. Климишин І. А. Календар і хронологія. 5-е вид., доп. Івано-Франківськ, Гостинець : Вид-во Івано-Франківської Теологічної Академії, 2002. 232 с.
14. Пронштейн А. П., Кияшко В. Я. Хронология : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1981. 191 с.
15. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння, 1999. 144 с.
16. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
17. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
18. Селешников С. И. История календаря и хронология. Изд. 3-е. Москва : Наука, 1977. 224 с.
19. Цыбульский В. В. Календари и хронология стран мира. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.

Семінарські заняття № 3–4

Тема: *Історія календаря*

(6 годин)

План семінарського заняття

1. Вавилонський календар.
2. Давньоєврейський календар.
3. Давні календарі Китаю.
4. Календар давніх греків.
5. Давньоримський календар.
6. Календар арабів-язичників.
7. Мусульманський календар.
8. Календар Стародавнього Єгипту.
9. Календарі мая.
10. Юліанський календар.
11. Григоріанський календар.
12. Республіканський календар Французької революції.
13. Новоюліанський календар.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід зазначити, що у III тис. до н. е. у Вавилонії виник календар. Спочатку він був місячним (підррахунок вели за Місяцем на небі). Повна зміна місячних фаз відбувалася приблизно за 29,5 дні, і на практиці тривалість місяця вважалася поперемінно – то 29 днів, то 30. Календар узгоджували зі сходом Місяця-молодика. Кожен календарний місяць починався ввечері того дня, коли після заходу Сонця на небі з'являвся серпик молодого Місяця. Вавилонський календар складався із 12 місяців, які мали свої назви, пов'язані з особливостями клімату. Наприклад, перший місяць року, який розпочинався приблизно з 22 березня, назвали Ніссану, що в перекладі з давньої мови означає «крокувати», «рухатися». Трохи пізніше місячний календар змінили на місячно-сонячний. Тривалість місячного року – 354 дні, а сонячного – 365 днів. Щоб у сонячному році вміщувалося ціле число місячних місяців, треба було через певний період вставляти додатковий 13-й місяць.

У другому питанні варто зосередити увагу на тому, що єврейський календар – місячно-сонячний. Звичайний (невисокосний) єврейський рік налічує 12 місяців по 29 та 30 днів. Свята Тори (П'ятикнижжя) пов'язані із сонячним циклом, тобто з порами року: Песах (єврейський Великдень) завжди святкують навесні. У Торі йдеться про Песах як про свято весни. Але, якщо залишити незмінним місячний календар, то Песах буде щороку пересуватися на 11 днів назад, і вже через 5 років це свято довелось б святкувати взимку, а ще через кілька років – восени.

У третьому питанні слід вказати, що перший китайський календар, як вважається, був створений в епоху династії Ся (бл. 2070–1765 рр. до н. е.). У його основу були покладені спостереження за небесними тілами, планетами, небесними меридіанами, екліптикою тощо. Відкриття 19-річного циклу

місячно-сонячного календаря. Цивільні календарі, календарні реформи. 60-річний циклічний китайський календар.

У четвертому питанні необхідно згадати, що вивчення давньогрецького календаря має велике значення не тільки для уточнення хронології подій, але й для історії культури та релігії – календар у греків був тісно пов'язаний з божествами і святами. Однак Греція тривалий час не становила єдиної держави, а була роздроблена на безліч полісів. Зберігаючи один і той же принцип числення часу (місячно-сонячний), практично кожен поліс мав власний календар зі своїми назвами й порядком місяців, початком року, вставним місяцем і системою лічби днів. Відносна одноманітність спостерігалася лише в міст-метрополій з їхніми колоніями. Восьмирічний цикл (октаедрид). Метонів цикл.

У п'ятому питанні слід торкнутися процесу складної еволюції римського календаря до того, як він став юліанським. Місячний календар давніх римлян. Походження назв місяців. Запровадження 12-місячного календаря. Спосіб відліку днів у місяці (календи, нони, іди). Трансформація календаря в місячно-сонячний. Запровадження восьмирічного циклу.

У шостому питанні потрібно вказати, що через кочовий спосіб життя давні араби (до виникнення ісламу) для визначення часу своїх пересувань та інших господарських заходів керувались спостереженнями за зміною фаз Місяця. Рік у них розпочинався весною. Зміна чисел приводилась у відповідність із періодичністю явищ природи – сформувався місячно-сонячний календар. Це досягалось шляхом щорічного додавання до місячного календаря додаткових днів або шляхом вставлення раз на 3 роки додаткового 13-го місяця. Доісламські араби нехтували астрономічними розрахунками, покладаючись на практичний досвід і родові церемонії.

У сьомому питанні увага має акцентуватися на тому, що мусульманський календар є прикладом чисто місячного ліку часу. Цей календар було введено з релігійних і політичних міркувань у VII ст. н. е. з виникненням нової релігії – ісламу. В основі місячного мусульманського календаря лежить місячний рік, який складається із 12 місяців тривалістю у 30 і 29 днів по чергово. 30-річний («арабський») цикл. «Турецький» цикл. Причини та особливості використання незручного місячного календаря. Ера хіджри.

У восьмому питанні варто наголосити, що створений у IV тис. до н. е. у Стародавньому Єгипті календар – перший відомий виключно сонячний. Єгипетський сонячний календар розвинувся з природного (сезонного) календаря: розлив Нілу, літнє сонцестояння, схід зірки Сіріус. Сезони та місяці єгипетського календаря. Поділ на тижні. Запровадження 24-годинної доби. Додаткові доби. «Великий рік». Канопський декрет. Запровадження високосних років. Александрійський сталий рік.

У дев'ятому питанні слід окреслити те, що серед оригінальних систем лічби часу, розроблених народами Нового світу, найбільш відомі календарі індіанців мая, які створили у I тисячолітті н. е. самобутню культуру в Центральній Америці. Календарі мая вивчає не одне покоління вчених, та багато питань їхнього часочислення ще залишаються таємницею, оскільки практично вся їх писемна спадщина знищена іспанськими завойовниками.

Мая приділяли велике значення хронології у зв'язку з практичними потребами землеробства, релігійного і цивільного життя. Рік цольк'ін. Рік тун. Рік хааб. Місячний календар мая. Проблема точності календарів мая.

У десятому питанні необхідно зазначити, що незручність місячно-сонячного календаря, яким користувались римляни, через його хаотичність і довільні корегування жерцями, гостро поставила питання про його невідкладну реформу. Її здійснив Юлій Цезар, за ім'ям якого й було названо новий календар. Розробка римського сонячного календаря на основі єгипетського Созігеном. Місяці, новий рік в юліанському календарі. Походження високосу. Впровадження юліанської реформи – «хаотичний рік». Календарна реформа Октавіана Августа. Восьмидобовий римський тиждень. Неточності юліанського календаря.

В одинадцятому питанні потрібно згадати про те, що нова реформа календаря в Європі була здійснена католицькою церквою. Причини нагальності календарної реформи. Зміщення календарного весняного рівнодення порівняно з реальним. Проєкт реформи 1576 р. Алоїзія Лілію. Схвалення принципу реформи папською комісією 1581 р. Основні завдання реформи: ліквідація накопиченої різниці в 10 діб між календарним і тропічним роками; максимальне наближення календарного року до тропічного. Впровадження реформи Папою Римським Григорієм XIII у 1582 р. Зміна розрахунків високосу. Прийняття григоріанського календаря в країнах Європи. Новий і старий стилі.

У дванадцятому питанні слід вказати, що в кінці XVIII ст. у ході революційних перетворень у Франції ліквідовувалось все, що заважало становленню нових законів і суспільних норм. Через релігійний характер григоріанського календаря з його християнським літочисленням було здійснено спробу запровадити новий календар, який базувався виключно на наукових даних. Проєкт календарної реформи в «Альманаху чесних людей» Сільвена Марешаля (1787 р.). Комісія з розробки нового календаря. Впровадження республіканського календаря в 1793 р. Ера Республіки. Походження нових назв місяців. Співвідношення із григоріанським календарем. Декади, назви днів. Санкюлотіди. Система високосу. Спроба запровадження десяткового поділу часу. Недоліки нового календаря.

У тринадцятому питанні варто наголосити, що православна церква найдовше заперечувала доцільність введення григоріанського календаря. Рішення Собору східних православних церков 1923 р. про запровадження в Болгарії, Греції, Румунії і Югославії, де ще залишався юліанський лік часу, так званого новоюліанського календаря М. Міланковича. Ліквідація різниці між датами календарного та реального весняного рівнодення. Нова система розрахунку високосу. Доля новоюліанського календаря, його прийняття як церковного в різних країнах. Новоюліанський календар в Україні.

Запитання для самоконтролю

1. Суть місячного та місячно-сонячного вавилонського календаря.
2. Особливості єврейського місячно-сонячного календаря.
3. Визначення року та його назви за 60-річним циклічним китайським

календарем.

4. Календарі провідних полісів Стародавньої Греції: спільне та відмінне.
5. 10-, 12-, 13-місячний давньоримські календарі. Походження назв місяців.
6. Місячно-сонячний календар доісламських арабів.
7. Особливості виключно місячного мусульманського календаря.
8. Виникнення виключно сонячного календаря стародавніх єгиптян, його трансформації. Відкриття та запровадження високосу.
9. Характерні риси та відмінності чотирьох календарів мая (цольк'ін, тун, хааб, місячний).
10. Запровадження в Римі юліанського календаря.
11. Причини та суть григоріанської реформи календаря.
12. Суть, форма, переваги та недоліки республіканського календаря у Франції.
13. Причини появи та суть новоюліанського календаря М. Міланковича, його подібності та відмінності від григоріанського.

Теми рефератів та повідомлень

1. Індійські календарі.
2. Проекти єдиного Всесвітнього календаря.
3. Давньогрузинська календарна система.
4. Давньовірменська календарна системи.

Література

1. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни : навч. посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
2. Буткевич А. В., Зеликсон М. С. Вечные календари. 2-е изд. Москва : Наука, 1984. 208 с. : ил.
3. Буткевич А. В., Ганьшин В. Н., Хренов Л. С. Время и календарь. Москва : Высшая школа, 1961. 121 с.
4. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
5. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1987. 79 с.
6. Ермолаев И. П. Историческая хронология : учебное пособие для студентов исторических факультетов университетов. Казань : Издательство Казанского университета, 1980. 248 с.
7. Завельский Ф. С. Время и его измерение. Изд. 3-е, перераб. Москва : Наука, 1972. 271 с. : ил.
8. Каменцева Е. И. Хронология : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1967. 187 с. : табл.
9. Климишин И. А. Календарь и хронология. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 1990. 480 с.
10. Климишин И. А. Календар і хронологія. 5-е вид., доп. Івано-Франківськ, Гостинець : Вид-во Івано-Франківської Теологічної Академії, 2002. 232 с.
11. Пронштейн А. П., Кияшко В. Я. Хронология : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1981. 191 с.
12. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння,

1999. 144 с.

13. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
14. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
15. Селешников С. И. История календаря и хронология. Изд. 3-е. Москва : Наука, 1977. 224 с.
16. Цыбульский В. В. Календари и хронология стран мира. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.

Семінарські заняття № 5–6 **Тема: *Методика хронологічних досліджень*** (4 години)

План семінарського заняття

1. Методика переведення дат з ери «від створення світу» на еру «від Різдва Христового».
2. Визначення днів тижня за колом Сонця та вруцелітом.
3. Визначення днів тижня за «вічним» табель-календарем та формулами.
4. Використання свідчень про астрономічні явища. Датування подій за вказівками церковних свят.
5. Методика переведення дат мусульманського календаря на григоріанський календар і дат григоріанського календаря на мусульманський календар.
6. Переведення на сучасну систему літочислення дат французького республіканського календаря.
7. Переведення дат сучасного місячно-сонячного єврейського календаря на григоріанський календар.
8. Індікти. Переведення на сучасне літочислення дат, виражених через індікти.

Методичні рекомендації

У першому питанні мова має йти про те, що у джерелах, передусім літописах, зустрічаються дати, виражені за ерою від «створення світу». Антіохійська, александрійська, візантійська ери «від створення світу». Для того, щоб перевести ці дати на сучасне літочислення – на еру від «Різдва Христового», потрібно вирахувати із названого року ту кількість років, яка минула від моменту «створення світу» до «Різдва Христового». Березневий, вересневий, ультраберезневий стилі, їхній вплив на переведення років за ерою «від створення світу». Подвійна дата. Поправка на новий стиль.

У другому питанні студент має вказати, що з давніх часів на Русі вміли визначати день тижня на будь-яку дату року, фази Місяця. Уже тоді було розроблено багато елементарних (мнемонічних) правил-методів, користуючись якими, наші предки одержували дану інформацію. Слід розкрити поняття «коло Сонця» та метод його визначення. Поняття

«вруцеліто» та метод визначення за ним неділі й інших днів тижня конкретної дати. Зв'язок кола Сонця із вруцелітом. Визначення кола Сонця, вруцеліта, дня тижня, стилю року за таблицями.

У третьому питанні студенти, користуючись спеціальними розрахунками, повинні ознайомитися з основними принципами побудови «вічного» табель-календаря та визначення дня тижня конкретної дати за його допомогою. Визначення дня тижня за «вічним» календарем Л. Сахаровського. Формули для визначення днів тижня не беруть до уваги коло Сонця та вруцеліто, а засновані на діленні певного числа на кількість днів у тижні – 7. Більшість формул підходять для визначення дня тижня дати лише за юліанським календарем (старий стиль) січневого року ери від «Різдва Христового». Формула Д. Перевощикова. Формула Ю. Карського. Формула М. Черухіна. Формула М. Бережкова: визначення дня тижня дати березневого, ультраберезневого, вересневого року ери від «створення світу». Спосіб визначення за формулами Д. Перевощикова, Ю. Карського, М. Бережкова дня тижня дати за григоріанським календарем (новий стиль).

У четвертому питанні студенти повинні вказати, що у джерелах, особливо в давньоруських літописах, досить часто розповідь про історичні події супроводжується повідомленнями про природні, зокрема астрономічні явища: сонячні і місячні затемнення, комети, падаючі зірки та ін., а також прив'язується до конкретних церковних свят. Оскільки астрономічні явища закономірні, то вони дають додаткові можливості для встановлення або перевірки дат. Астрономами складені спеціальні таблиці, за допомогою яких можна з точністю до доби встановити час сонячних і місячних затемнень. Правила користування такими таблицями. Нерухомі (неперехідні) церковні свята, дати основних із них. Рухомі (перехідні) церковні свята, залежність їхньої дати від дати Пасхи. Правила розрахунку дати Пасхи (Великодня) за Метоновим циклом, колом Місяця, колом Сонця та вруцелітом.

У п'ятому питанні слід засвоїти правила переведення року мусульманського календаря (рік хіджри) на григоріанський календар. Треба пам'ятати, що перший – місячний, а другий – сонячний, тому кожні 33 місячні роки відстає на 1 рік від нього. Водночас ера хіджри відлічується від 622 р. н. е., тож для переведення також потрібно додати це число. Для переведення року григоріанського календаря на мусульманський відповідні правила слід виконати у зворотному порядку. Для точного переведення конкретних дат (а не лише років) існують спеціальні таблиці.

У шостому питанні варто опанувати методику переведення дат французького республіканського календаря на сучасну систему літочислення за допомогою спеціальної таблиці, в якій наведено перші числа кожного місяця республіканського календаря і відповідні для них дати григоріанського календаря.

У сьомому питанні студентам потрібно запам'ятати, що для переведення дат єврейського календаря на григоріанський необхідно відняти 3760. Євреї ведуть своє літочислення від умовної дати 7 жовтня 3761 р. до н. е. (ера від Адама, або «Іудейська ера»). Неповні 3 місяці першого року від початку єврейської ери, як правило, до уваги не беруть. Якщо дата єврейського

календаря подана за скороченим варіантом (на 5000 менше від повної), то для переведення на григоріанський календар треба додати 1240. Оскільки єврейський календар місячно-сонячний, то при переведенні можна визначити лише подвійну дату за сонячним григоріанським календарем, і навпаки.

У восьмому питанні необхідно пояснити суть терміна «індикт». Причини відліку часу за індіктами. Визначення індікту року за ерою від «створення світу». Способи визначення індікту року за ерою від «Різдва Христового». Визначення індікту за роком та року за індіктом за допомогою спеціальної таблиці.

Запитання для самоконтролю

1. Перевести на еру від «Різдва Христового» роки з «Повісті минулих літ» за візантійською ерою від «створення світу» березневого, ультраберезневого та вересневого стилів.
2. Визначити дні тижня, якщо відомо коло Сонця та вруцеліто згідно таблиць.
3. Визначити дні тижня різних стилів за формулами Д. Перевощикова, Ю. Карського, М. Черухіна, М. Бережкова.
4. Визначити дату Пасхи (Великодня) різних років.
5. Перевести рік за мусульманським календарем та ерою хіджри на григоріанський та еру від «Різдва Христового» і навпаки. Визначити відповідні дати кожного з календарів за спеціальними таблицями.
6. За допомогою таблиці перевести дати французького республіканського календаря на григоріанський.
7. Перевести на григоріанський календар дати за повним і скороченим варіантом єврейського календаря.
8. Визначити індікти років за ерами від «створення світу» та від «Різдва Христового».

Теми рефератів та повідомлень

1. Уявлення про час та система його лічби у східних слов'ян до офіційного прийняття християнства.
2. Лічба часу на Русі після прийняття християнства.
3. Особливості лічби часу в Україні.
4. Народне датування в Україні.
5. Методика переведення дат з юліанського календаря на григоріанський календар.
6. Коло Сонця та правила його визначення.

Література

1. Бережков Г. Г. Хронология русского летописания. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 376 с.
2. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность. Москва : Наука, 1976. 336 с.
3. Буткевич А. В., Зеликсон М. С. Вечные календари. 2-е изд. Москва : Наука, 1984. 208 с. : ил.
4. Буткевич А. В., Ганьшин В. Н., Хренов Л. С. Время и календарь. Москва :

- Высшая школа, 1961. 121 с.
5. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Наука, 1987. 79 с.
 6. Ермолаев И. П. Историческая хронология : учебное пособие для студентов исторических факультетов университетов. Казань : Издательство Казанского университета, 1980. 248 с.
 7. Завельский Ф. С. Время и его измерение. Изд. 3-е, перераб. Москва : Наука, 1972. 271 с. : ил.
 8. Заремба С. З. До питання про теорію і методику хронологічних досліджень. *Український історичний журнал*. 1974. № 2. С. 88–93.
 9. Каменцева Е. И. Хронология : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1967. 187 с. : табл.
 10. Климишин И. А. Календарь и хронология. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 1990. 480 с.
 11. Климишин І. А. Календар і хронологія. 5-е вид., доп. Івано-Франківськ, Гостинець : Вид-во Івано-Франківської Теологічної Академії, 2002. 232 с.
 12. Пронштейн А. П., Кияшко В. Я. Хронология : учеб. пособие. Москва : Высшая школа, 1981. 191 с.
 13. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Черкаси : Відлуння, 1999. 144 с.
 14. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Черкаси : ЦНТЕІ, 2004. 144 с.
 15. Перехрест О. Г. Історична хронологія : навч. посібник. Вид. 3-тє, доп. і випр. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 121 с.
 16. Селешников С. И. История календаря и хронология. Изд. 3-е. Москва : Наука, 1977. 224 с.
 17. Цыбульский В. В. Календари и хронология стран мира. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ПАЛЕОГРАФІЯ

Семінарське заняття № 7.

Тема: *Предмет і завдання палеографії. Історія розвитку палеографії як науки. Історія виникнення та розвитку письма*
(2 години)

План семінарського заняття

1. Предмет і завдання палеографії. Зв'язок з іншими науками.
2. Розвиток палеографії як науки.
3. Історія виникнення та розвитку письма.

Методичні рекомендації

У першому питанні студенти мають пояснити значення терміна «палеографія», його походження. З'ясувати предмет палеографії, перелічити її

основні завдання як спеціальної історичної дисципліни. Метод палеографічного аналізу. Використання палеографії у практичній діяльності історика. Міждисциплінарні зв'язки палеографії.

У другому питанні необхідно простежити витоки палеографії, формування елементів палеографічних знань, їх складання в систему. Б. Монфокон. Становлення палеографії як науки у XVIII–XIX ст. Визначні науковці-палеографи. Розширення можливостей і предмета палеографії у XX ст. Розвиток слов'янської палеографії, основні дослідники.

У третьому питанні слід згадати появу перших писемних знаків у первісності. Причини виникнення письма, його функції. Види письма: предметне, піктографічне, ідеографічне, фонографічне (фонетичне) – їх приклади. Розвиток та еволюція різних видів письма. Виникнення та характерні риси клинопису шумерів, ієрогліфічного, ієратичного, демотичного письма стародавніх єгиптян. Ієрогліфічне письмо Стародавнього Китаю. Фінікійське фонографічне (фонетичне) письмо. Письмо давніх греків та його вплив на формування систем письма європейських народів. Найдавніше письмо Нового світу.

Запитання для самоконтролю

1. Термін «палеографія», її предмет і завдання як спеціальної історичної дисципліни.
2. Основні етапи та постаті в історії розвитку палеографії як науки.
3. Історія розвитку письма найдавніших цивілізацій різних народів світу.

Теми рефератів та повідомлень

1. Розвиток палеографії як науки в Україні.
2. Взаємозв'язки і взаємовплив систем письма народів Європи.
3. Перша писемність на українських землях.
4. Особливі види письмових знаків (розділові, діакритичні, числові та ін.).

Література

1. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
2. Войцехівська І. Палеографія. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 408–415.
3. Гаряєва М. А. Эпохи в зеркале письмен. Москва : Знание, 1990. 64 с.
4. Дирингер Д. Алфавит / пер. с англ. И. М. Дунаевской, Г. А. Зографа, И. А. Перельмутера; общ. ред., пред. и прим. И. М. Дьяконова. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1963. 656 с.
5. Добиаш-Рожественская О. А. История письма в средние века. Москва : Книга, 1987. 320 с.
6. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. Москва : Наука, 1965. 601 с.
7. Кісь Я. П. Палеографія : навч. посібник. Львів : Вища школа, 1975. 78 с.

8. Кріль М. М. Основи палеографії : навч. посібник. Київ : ІСДО, 1995. 196 с.
9. Павленко Н. А. История письма : учеб. пособие для филол. фак. вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Минск : Вышэйшая школа, 1987. 239 с. : ил.
10. Фридрих И. История письма / пер. с нем. И. М. Дунаевской; вст. ст. и комм. И. М. Дьяконова. Москва : Наука, 1979. 464 с. : ил.

Семінарське заняття № 8.

Тема: Слов'янське письмо

(2 години)

План семінарського заняття

1. Письмо давніх слов'ян.
2. Виникнення нового слов'янського письма.
3. Перші слов'янські азбуки – глаголиця та кирилиця.
4. Кириличне письмо, його основні види: устав, півустав, скоропис.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід зазначити, що давні слов'яни до прийняття християнства використовували різні системи письма залежно від часу, місця та культурних впливів. Одним із основних письмових засобів у слов'янських народів було рунне письмо. Фігурне письмо, фонетичне рукописне письмо східних слов'ян. «Сказання про писмена» Чорноризця Храбра. Свідчення про письмо у східних слов'ян інших іноземних авторів.

У другому питанні студенти повинні, перш за все, вказати, що виникнення нового слов'янського письма пов'язане з діяльністю святих Кирила та Мефодія, які в IX ст. створили глаголицю – першу абетку для письма старослов'янською мовою. Вона була адаптована для запису церковнослов'янської мови, яку використовували в релігійних текстах. Проблема авторства та давнішності глаголичного та кириличного письма.

У третьому питанні слід вказати, що глаголиця і кирилиця – це дві основні абетки, що виникли для запису старослов'янської мови і використовувалися для релігійних і культурних потреб слов'янських народів. Відмінності глаголиці та кирилиці, їх особливості. Кириличний алфавіт, його зв'язок із грецьким. Використання кириличних букв для вираження числових значень. Найдавніші глаголичні та кириличні писемні пам'ятки.

У четвертому питанні потрібно зупинитися на практичних аспектах використання кириличного письма, його еволюції в часі. Методи скорочення слів у кириличному письмі. Титло, паєрок. Хронологічний розвиток графіки східнослов'янського кириличного письма. Устав, його характерні особливості. Півустав, причини його появи, прикметні риси, відмінності від уставу. Скоропис, його виникнення, зміни в часі, види, особливості написання літер.

Запитання для самоконтролю

1. Дохристиянська писемність у східних слов'ян.

2. Біографія та діяльність Кирила й Мефодія.
3. Проблема давнішності перших слов'янських азбук та їх авторства.
4. Перелічити букви кириличного алфавіту та їх числові значення.
5. Види кириличного письма: устав, півустав, скоропис.
6. Види українського скорописного письма.

Теми рефератів та повідомлень

1. Місіонерська діяльність Кирила та Мефодія.
2. Взаємозв'язки і взаємовплив письма слов'янських народів.
3. Організація діловодства в канцеляріях на українських землях.

Література

1. Бернштейн С. Б. Константин Философ и Мефодий. Начальные главы из истории славянской письменности. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1984. 167 с.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
3. Дирингер Д. Алфавит / пер. с англ. И. М. Дунаевской, Г. А. Зографа, И. А. Перельмутера; общ. ред., пред. и прим. И. М. Дьяконова. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1963. 656 с.
4. Добиащ-Рождественская О. А. История письма в средние века. Москва : Книга, 1987. 320 с.
5. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. Москва : Наука, 1965. 601 с.
6. Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1988. 192 с. : ил. (Литературоведение и языкознание).
7. Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Москва : Наука, 1979. VIII, 494 с.
8. Кісь Я. П. Палеографія : навч. посібник. Львів : Вища школа, 1975. 78 с.
9. Кріль М. М. Основи палеографії : навч. посібник. Київ : ІСДО, 1995. 196 с.
10. Павленко Н. А. История письма : учеб. пособие для филол. фак. вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Минск : Вышэйшая школа, 1987. 239 с. : ил.
11. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. Київ : Наукова думка, 1974. 107 с.
12. Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 200 с.
13. Фридрих И. История письма / пер. с нем. И. М. Дунаевской; вст. ст. и комм. И. М. Дьяконова. Москва : Наука, 1979. 464 с. : ил.

Семінарське заняття № 9.

Тема: Матеріали, знаряддя та техніка письма. Середньовічна рукописна книга
(2 години)

План семінарського заняття

1. Матеріали, знаряддя й техніка письма. Філіграні.
2. Рукописна середньовічна книга: формат, художні прикраси (орнамент та його стилі, заставки, кінцівки, польові прикраси, мініатюри), оправа, в'язь. Тайнопис.
3. Початок і поширення друкарства.
4. Методика застосування палеографічного аналізу в історіографічних дослідженнях.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід охарактеризувати, історію розвитку матеріалів, знаряддя й техніки письма. Тверді поверхні для письма. Винайдення та спосіб виготовлення папірусу, пергаменту, паперу. Палімпсести. Береста, берестяні грамоти. Чорнила, особливості їх виготовлення. Правила використання чорнил різного кольору. Знаряддя письма для різних матеріалів: стиль (стилос), каламо, перо, пензель. Поняття водяного знаку на папері – філіграні. Причини використання, особливості філіграней у різних країнах.

У другому питанні необхідно проаналізувати процес виготовлення та оздоблення середньовічної рукописної книги. Сувої, згортки, зшитки, стовпці, стави, скрепи. Переплетення. Різні формати книги (in folio, in quarto, in octavo та ін.), випадки їх використання. Орнамент як елемент прикраси рукописної книги, його стилі (геометричний, рослинний, тератологічний, плетений та ін.), еволюція в часі. Використання як прикрас функціональних елементів тексту: заставки, кінцівки, ініціали. Прикраси на полях сторінок («польові квіти»). Мистецтво книжкової мініатюри. Спосіб виготовлення та прикрашання оправи (палітурки) книги. Поняття в'язі, причини та способи її застосування. Поняття тайнопису та криптографії. Системи тайнопису. Літорія.

У третьому питанні варто вказати причини та передумови виникнення друкарства. Й. Гутенберг та його друкарський верстат. Схарактеризувати процес виготовлення перших друкованих книг. Початки кириличного друкарства. І. Федоров, П. Мстиславець і перші друкарні та друковані книги в Україні. Поширення друкарства в XVII ст.

У четвертому питанні потрібно освоїти методику палеографічного аналізу джерела. Науковий опис рукопису. Порядок основних етапів палеографічного опису писемної пам'ятки. Описи елементів рукопису. Визначення часу створення писемної пам'ятки за палеографічними ознаками. Суть палеографічного аналізу – співвіднесення конкретних ознак (матеріал, знаряддя, техніка, вид, стиль, графіка письма та ін.) із певною епохою й місцем та відповідна атрибуція писемного джерела.

Запитання для самоконтролю

1. Основні матеріали та знаряддя для письма.
2. Писарське мистецтво.
3. Рукописна середньовічна книга: особливості виготовлення.
4. Художнє оформлення рукописних писемних пам'яток.
5. Виникнення друкарства, особливості виготовлення перших друкованих книг.
6. Схарактеризувати писемне джерело за допомогою методу палеографічного аналізу.

Теми рефератів

1. Папір та філіграні.
2. Центри писемності на території України в X–XVI ст.
3. Українські стародруки.
4. Першодрукарі Йоганн Гутенберг та Іван Федоров.

Література

1. Апанович Е. М. Рукописная светская книга XVIII века на Украине. Исторические сборники. Киев : Наукова думка, 1983. 222 с.
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
3. Войцехівська І. Палеографія. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 408–415.*
4. Добиаш-Рожественская О. А. История письма в средние века. Москва : Книга, 1987. 320 с.
5. Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 184 с.
6. Запаско Я. П., Мацюк О. Я. Львівські стародруки: книгознавчий нарис. Львів : Каменярь, 1983. 176 с.
7. Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. Львів : Вища школа, 1989. 191 с.
8. Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Москва : Наука, 1979. VIII, 494 с.
9. Кісь Я. П. Палеографія : навч. посібник. Львів : Вища школа, 1975. 78 с.
10. Кріль М. М. Основи палеографії : навч. посібник. Київ : ІСДО, 1995. 196 с.
11. Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ : Наукова думка, 1974. 294 с.
12. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. Київ : Наукова думка, 1974. 107 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ІСТОРИЧНА МЕТРОЛОГІЯ

Семінарське заняття № 10.

Тема: Предмет і завдання історичної метрології. Джерела її вивчення. Метрологія Стародавнього Сходу, античності та європейського середньовіччя
(2 годин)

План семінарського заняття

1. Предмет і завдання історичної метрології, джерела її вивчення. Практичне використання знань з історичної метрології.
2. Метрологія Стародавнього Сходу.
3. Метрологія античності.
4. Метрологія європейського середньовіччя.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід вказати, що метрологія – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає міри та їхні системи в історичному розвитку. Основним завданням метрології є дослідження номенклатури давніх метрологічних одиниць, встановлення співвідношення між ними. Об'єктом метрології виступають міри довжини, площі, ваги, рідин, сипких речовин в історичному розвитку; предмет – співвідношення давніх мір з метричними. Джерелами для вивчення давніх мір є писемні (літописи, законодавчі акти, угоди, митні книги, описи мандрів) і матеріальні (монети, гирі, міри довжини, давні архітектурні будівлі) пам'ятки. Зв'язок історичної метрології з іншими історичними дисциплінами. Застосування історичної метрології в роботі науковців-істориків.

У другому питанні необхідно схарактеризувати основні системи мір країн Стародавнього Сходу. Метрологія Стародавньої Месопотамії: міри довжини, маси, площі, ємності. Основні міри Стародавнього Єгипту (довжина, маса, площа). Давньоєврейські міри (довжина, ємність та ін.). Основні міри стародавніх Індії та Китаю.

У третьому питанні потрібно проаналізувати системи мір стародавніх Греції та Риму, їх походження, зміни в часі та вплив на сучасну метрологію. Давньогрецькі та давньоримські міри довжини, маси, площі, об'єму рідких речовин, об'єму сипких речовин.

У четвертому питанні варто зазначити умови розвитку метрології в Західній Європі в середньовіччі. Основні тогочасні одиниці вимірювання довжини, маси, об'єму, площі тощо. Британська система мір, її формування, зміни, вплив та використання в сучасності. Британські міри довжини, маси, площі, об'єму рідких речовин, об'єму сипких речовин. Аптекацькі міри маси.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризувати поняття історичної метрології, її предмету, завдань, джерел, міждисциплінарних зв'язків.
2. Перелічити основні міри держав Стародавнього Сходу.

3. Система мір і значення метрології Давньої Греції та Давнього Риму.
4. Основні риси метрології західноєвропейського середньовіччя.
5. Назвати основні британські міри, навести приклади їх використання.

Теми рефератів

1. Розвиток історичної метрології як науки.
2. Метрологія Візантійської імперії.
3. Мусульманські міри.
4. Американські міри.

Література

1. Введенський Л., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
2. Величко О. М. Всесвітня історія метрології: від давнини до кінця XIX століття. Київ : Основа, 2006. 422 с. : іл.
3. Герасименко Н. Метрологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 366–375.
4. Горохівський П. І. Спеціальні історичні дисципліни: курс лекцій : навчальний посібник для студентів денної форми навчання. Умань : РВЦ «Софія», 2010. 268 с.
5. Пронштейн А. П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками. 2-е изд. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1972. 118 с.
6. Специальные исторические дисциплины : учеб. пособие / В. О. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Т. А. Балабутевич и др.; под ред. В. О. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. Киев : НМК ВО, 1992. 324 с.
7. Спеціальні історичні дисципліни : конспект лекцій / укладач Н. В. Лобко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 219 с.
8. Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посібн. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

Семінарські заняття № 11–12.

Тема: Система мір у східних слов'ян. Міжнародна метрична (десятькова) система мір
(2 години)

План семінарського заняття

1. Виникнення мір у східних слов'ян і ступінь їх точності в докапіталістичні часи. Метрологія давніх слов'ян і Русі IX–XV ст.
2. Східнослов'янська метрологія у XVI–XVII ст.
3. Східнослов'янська метрологія у XVIII – на початку XX ст.

4. Історія створення та запровадження метричної (десятькової) системи мір.
5. Основні одиниці міжнародної метричної (десятькової) системи мір.

Методичні рекомендації

У першому питанні передусім варто перелічити джерела, з яких можна дізнатися про систему мір у східних слов'ян та Давній Русі. Походження східнослов'янських мір, їх зміни в часі. Загальноруська метрологія. Основні міри довжини (п'ядь, локіть, сажень, верста), їх різновиди та співвідношення. Міри маси (золотник, гривна, пуд, берковець), їх різновиди та співвідношення. Міри об'єму рідких речовин, складнощі їх визначення. Міри об'єму сипких речовин (осьмина, чверть, половник, кадь тощо), їх співвідношення. Міри площі, їх особливості в давньоруський період. Виникнення регіональних і локальних систем мір в удільний період XII–XIII ст. Основні системи мір цього періоду, відмінності між ними. Уніфікація метрології в литовський період XIV–XV ст.

У другому питанні слід схарактеризувати умови розвитку метрології на українських землях під владою Речі Посполитої та Московського царства в XVI–XVII ст. Формування національних ринків і централізованих держав – подальша уніфікація систем мір. Основні законодавчі акти, що регламентували використання конкретних мір. Співвідношення та розвиток старих і нових мір. Міри довжини (вершок, четверть, аршин, сажінь, верста тощо), їх різновиди та співвідношення. Міри маси (золотник, гривна, фунт, безмен, пуд, контар тощо), їх різновиди та співвідношення. Міри об'єму рідких речовин (чарка, кружка, відро), їх співвідношення. Міри об'єму сипких речовин (четверик, осьмина, четверть, луб тощо), їх співвідношення. Приймальні та роздатні міри. Міри площі (сажінь квадратний, четверик, півосьмина, осьмина, чверть, десятина, морг, волока тощо), їх різновиди та співвідношення. Народні міри площі. Різниця мір на Правобережжі та Лівобережжі. Сошне письмо.

У третьому питанні необхідно проаналізувати умови розвитку метрології на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій. Подальша регламентація системи мір, законодавчі акти, створення спеціальних державних органів. Комісії з мір та ваги. Вплив британської системи мір. Міри довжини (вершок, четверть, аршин, сажінь, верста), встановлення чітких співвідношень між ними та британськими мірами. Міри маси (доля, золотник, лот, фунт, пуд, берковець), їх співвідношення. Запровадження аптечних мір маси. Міри об'єму рідких речовин (шкалик, чарка, сороковка, пляшка, штоф, чверть, відро, бочка, гарнець тощо), співвідношення між ними та британськими мірами. Міри площі (сажінь квадратний, осьмина, четверть, півдесятина, десятина). Різновиди десятини. Австрійська система мір.

У четвертому питанні треба перелічити причини, які призвели до створення метричної системи мір. Пропозиція Французької академії наук 1791 р. Описати історію впровадження та поширення метричної системи мір у різних країнах. Міжнародний комітет мір, ваги і монет 1867 р. Запровадження метричної системи на українських землях у складі Російської імперії та СРСР.

Комісія Д. Менделєєва 1893–1898 рр. Законодавчі акти.

У п'ятому питанні потрібно детально охарактеризувати основні принципи й одиниці метричної системи мір (метр, грам, літр, стер, ар). Еталони. Похідні одиниці. Запровадження Міжнародної системи одиниць фізичних величин (СІ) 1960 р. Основні одиниці СІ. Сучасне визначення метра.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризувати систему мір Давньої Русі IX–XI ст.
2. Схарактеризувати систему мір удільного періоду XII–XIII ст.
3. Схарактеризувати систему мір литовського періоду XIV–XV ст.
4. Схарактеризувати систему мір на українських землях у XVI–XVII ст.
5. Уніфікація системи мір в імперський період XVIII – початку XX ст.
6. Суть, запровадження та основні одиниці метричної системи мір.

Теми рефератів

1. Метрологія Польсько-Литовської держави.
2. Система мір в Австро-Угорщині.
3. Українські народні міри.
4. Запровадження метричної (десятькової) системи мір на території України.
5. Генеральні конференції з мір та ваги.

Література

1. Герасименко Н. З історії мір місткості і ваги на Волині і Наддніпрянщині в XIV – першій половині XVII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 240. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2000. С. 176–86.
2. Герасименко Н. Метрологія історична. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 366–375.
3. Герасименко Н. О. З історії української метрології: міри об'єму збіжжя й меду. *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 179–186.
4. Герасименко Н. О. З історії української метрології: міри площі. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 123–132.
5. Грицко Б. А. Нариси з історії метрології на теренах України. Від найдавніших часів до сучасності. Львів : Афіша, 2005. 267 с.
6. Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология : учеб. пособие для вузов. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1975. 328 с.
7. Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1975. 160 с.
8. Сидоренко О. Ф. Про стан вивчення української метрології. *Український історичний журнал*. 1970. № 5. С. 106–111.
9. Сидоренко О. Ф. Українська метрологія пізнього феодалізму. *Український історичний журнал*. 1980. № 9. С. 114–117.
10. Чертов А. Т. Международная система единиц измерения. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1967. 286 с.

11. Шостьин Н. А. Очерки истории русской метрологии. XI – начало XX века. Москва : Издательство стандартов, 1975. 272 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. ГЕРАЛЬДИКА

Семінарське заняття № 13.

Тема: Герб як предмет вивчення геральдики. Загальні правила геральдики
(2 години)

План семінарського заняття

1. Герб як об'єкт вивчення геральдики. Визначення герба, його головні особливості. Співвідношення понять герб, емблема, символ.
2. Класифікація гербів.
3. Загальні правила геральдики.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно дати визначення поняттю «геральдика», встановити його походження. Поняття герба, його основні ознаки. Обов'язкові та додаткові структурні елементи герба. Співвідношення понять «герб», «емблема», «символ»; геральдики, емблематики та символіки як спеціальних історичних дисциплін. Розділи геральдики. Коротко описати історію появи гербів і геральдики в середньовіччі, періоди їх розвитку. Герольди, герольдії, герольдмейстери. Гербовники.

У другому питанні слід детально проаналізувати класифікації гербів за різними ознаками, навчитися їх розрізняти. Розряди гербів у західноєвропейській геральдиці (суверенні, вимогливі, присвоєні, корпоративні, покровительські, родові, запозичені, пожалувані). Види гербів за розділами геральдики (дворянські (родові), цехові (корпоративні), територіальні (земельні), державні, орденські), їх співвідношення з розрядами.

У третьому питанні студентам потрібно засвоїти основні правила геральдики. Поняття про геральдично праву та ліву сторони гербів. Поняття тинктур (емалі, метали, хутра, дамасирування, натуральний колір). Шафіровка (штрихування). Типи емалей (фініфтей). Типи металів. Типи хутра. Правила використання різних тинктур при покритті герба.

Запитання для самоконтролю

1. Геральдика як спеціальна історична дисципліна та герб як об'єкт вивчення геральдики.
2. Класифікація гербів у західноєвропейській геральдиці.
3. Пояснити засадничі правила геральдики та покриття герба тинктурами.

Теми рефератів

1. Історія виникнення, становлення та розвитку геральдики як науки.

2. Класифікація гербів у східноєвропейській геральдиці.
3. Символіка гербових кольорів.

Література

1. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
2. Горохівський П. І. Спеціальні історичні дисципліни: курс лекцій : навчальний посібник для студентів денної форми навчання. Умань : РВЦ «Софія», 2010. 268 с.
3. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. 280 с.
4. Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Київ–Львів : УГТ, 1998. 192 с.
5. Драчук В. С. Рассказывает геральдика. Москва : Наука, 1997. 256 с.
6. Іщенко Я. Геральдика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 146–156.
7. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики : навч. посібник для студ. гуманітарних факультетів вищ. навч. закладів. Одеса : Астропринт, 1996. 159 с.
8. Левандовский А. Из теории геральдики. *Наука и жизнь*. 1979. № 3. С. 92–96.
9. Нестеренко П. В. Експертиза предметів і атрибутів: геральдика : навч. посіб. Київ : НАКККиМ, 2009. 119 с.
10. Румянцева В. В. Історія, карбована в гербах. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1987. 48 с.
11. Спеціальні історичні дисципліни : конспект лекцій / укладач Н. В. Лобко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 219 с.
12. Стрельський В. И. Геральдика и сфрагистика в научной работе историков (По материалам украинских архивов и других научных учреждений). *Вопросы архивоведения*. 1963. № 2. С. 31–35.

Семінарське заняття № 14.

Тема: Походження та історичні типи щитів, види їх поділу
(2 години)

План семінарського заняття

1. Роль і місце щита в гербі.
2. Історичні типи щитів.
3. Види поділів щита.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід наголосити, що щит – це основний елемент герба. Початково бойовий щит лицаря з нанесеними на нього зображеннями й вважався гербом. Простий і складний (багаточастинний) щити. Місце щита в гербі. Малий, середній і великий герби. Поняття армігера. Характеристика

герба на основі аналізу щита.

У другому питанні необхідно перелічити основні історичні типи щитів в європейській геральдиці та засвоїти їх характерні особливості. Трикутний (варязький) щит. Французький щит. Німецький щит (тарч). Англійські щити. Іспанський, італійський, польський щити. Круглий (візантійський), ромбоподібний (жіночий), квадратний щити.

У третьому питанні передусім варто з'ясувати значення поняття «поле щита». Поділ щита на кілька полів, його причини. Основні поділи щита (пересічення, розсічення, скошення). Другорядні поділи щита – сполучення основних. Трьохчастинний та чотирьохчастинний другорядні поділи, їхні різновиди. Клиновидний поділ. Форми ліній поділу. Особливі види поділу.

Запитання для самоконтролю

1. Значення щита як елементу герба.
2. Вміти розрізняти й характеризувати зображення різних типів щитів.
3. Вміти розрізняти і характеризувати на зображеннях різні види поділу щитів.

Теми рефератів

1. Історія щита як початкового та центрального елементу герба.
2. Типи щитів у східнослов'янській геральдиці.
3. Приклади реальних щитів різних типів і з різними видами поділу.

Література

1. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
2. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України. *Український історичний журнал*. 1990. № 4. С. 43–55; № 5. С. 45–64.
3. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Українська національно-державна символіка: особливості історичної традиції. *Філософська та соціологічна думка*. 1990. № 1. С. 92–101; № 2. С. 107–115; № 3. С. 103–111.
4. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – перша половина XX ст.). Київ : Брама, 2001. 400 с.
5. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. 280 с.
6. Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Київ–Львів : УГТ, 1998. 192 с.
7. Драчук В. С. Рассказывает геральдика. Москва : Наука, 1997. 256 с.
8. Іщенко Я. Геральдика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 146–156.
9. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики : навч. посібник для студ. гуманітарних факультетів вищ. навч. закладів. Одеса : Астропринт, 1996. 159 с.
10. Левандовський А. Из теории геральдики. *Наука и жизнь*. 1979. № 3. С. 92–96.
11. Нестеренко П. В. Експертиза предметів і атрибутів: геральдика : навч. посіб. Київ : НАКККиМ, 2009. 119 с.

12. Овсієнко О. Ф., Румянцева В. В. До питання про походження гербів міст Лівобережної України. *Український історичний журнал*. 1979. № 2. С. 78–83.
13. Панченко В. О. Старовинні герби українських міст. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. 384 с. : іл.
14. Румянцева В. В. Історія, карбована в гербах. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1987. 48 с.
15. Румянцева В. В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма / отв. ред. Ф. П. Шевченко. Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
16. Румянцева В. В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України. *Український історичний журнал*. 1977. № 8. С. 76–83.
17. Стависький В. І. Біля витоків давньоруської державної символіки. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 5. С. 98–112.

Семінарське заняття № 15.
Тема: Класифікація гербових фігур
 (2 години)

План семінарського заняття

1. Геральдичні гербові фігури та їх підгрупи.
2. Негеральдичні гербові фігури та їх підгрупи.
3. Правила розміщення фігур у щиті. Правила блазонування гербів.

Методичні рекомендації

У першому питанні перш за все необхідно пояснити поняття «гербові фігури» та «геральдичні гербові фігури». Підгрупи геральдичних фігур (першорядні (почесні), другорядні (прості), хрести). Особливості та різновиди першорядних геральдичних фігур. Щиток. Поняття обтяжених першорядних фігур. Особливості та різновиди другорядних геральдичних фігур. Знижуючі (спеціальні) фігури: кайма, титло, нитка. Використання хрестів як геральдичних гербових фігур. Основні різновиди геральдичних хрестів.

У другому питанні слід з'ясувати значення поняття «негеральдичні гербові фігури». Класифікація негеральдичних фігур за тінктурами (одноколірні, зіставні, дотовчені, шахові). Підгрупи негеральдичних гербових фігур (природні, штучні, легендарні). Особливості та різновиди природних негеральдичних фігур, правила їх зображення. Найрозповсюдженіші штучні негеральдичні фігури, правила їх зображення. Найпопулярніші легендарні (фантастичні) негеральдичні фігури, їх подібності й відмінності з природними.

У третьому питанні студентам потрібно засвоїти основні правила розміщення гербових фігур у щиті, їх залежність від загальних правил геральдики. Порядок (пріоритетність) розміщення фігур, відповідна термінологія (центральна, окраїнна, підвищена, понижена фігура тощо). Запам'ятати правила та порядок блазонування (опису) гербів. Опис

внутрішньої та зовнішньої частин герба, його окремих елементів.

Запитання для самоконтролю

1. Вміти розрізняти й характеризувати на зображеннях першорядні, другорядні геральдичні гербові фігури, хрести.
2. Вміти розрізняти й характеризувати на зображеннях природні, штучні, легендарні негеральдичні гербові фігури.
3. Визначити положення конкретних фігур у щиті. Вказати порядок їх розміщення.
4. Вміти блазонувати (описувати) герб.

Теми рефератів

1. Символіка гербових фігур.
2. Гербові фігури в гербах населених пунктів України.
3. Приклади розміщення фігур у реальних гербах.
4. Приклади блазонування реальних гербів.

Література

1. Бабкова Н. Атрибути козацької влади в міській геральдиці України. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2012. Вип. 15. С. 134–141
2. Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В. Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс. Київ : Радянська школа, 1963. 208 с.
3. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Історичні гербові відзнаки та прапоркові барви України. *Український історичний журнал*. 1990. № 4. С. 43–55; № 5. С. 45–64.
4. Гломозда К. Ю., Яневський Д. Б. Українська національно-державна символіка: особливості історичної традиції. *Філософська та соціологічна думка*. 1990. № 1. С. 92–101; № 2. С. 107–115; № 3. С. 103–111.
5. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – перша половина XX ст.). Київ : Брама, 2001. 400 с.
6. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010. 280 с.
7. Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Київ–Львів : УГТ, 1998. 192 с.
8. Драчук В. С. Рассказывает геральдика. Москва : Наука, 1997. 256 с.
9. Іщенко Я. Геральдика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 146–156.
10. Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики : навч. посібник для студ. гуманітарних факультетів вищ. навч. закладів. Одеса : Астропринт, 1996. 159 с.
11. Нестеренко П. В. Експертиза предметів і атрибутів: геральдика : навч. посіб. Київ : НАКККиМ, 2009. 119 с.
12. Овсієнко О. Ф., Румянцева В. В. До питання про походження гербів міст Лівобережної України. *Український історичний журнал*. 1979. № 2. С. 78–83.
13. Панченко В. О. Старовинні герби українських міст. Київ : А-БА-БА-ГА-

ЛА-МА-ГА, 2018. 384 с. : іл.

14. Румянцева В. В. Історія, карбована в гербах. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1987. 48 с.
15. Румянцева В. В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма / отв. ред. Ф. П. Шевченко. Киев : Наукова думка, 1986. 128 с.
16. Румянцева В. В., Овсієнко О. Ф. Про давні герби Києва. *Архіви України*. 1980. № 3. С. 63–65.
17. Румянцева В. В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України. *Український історичний журнал*. 1977. № 8. С. 76–83.
18. Сергійчук В. І. Національна символіка України. Київ : Веселка, 1992. 109 с.
19. Стависький В. І. Біля витоків давньоруської державної символіки. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 5. С. 98–112.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. НУМІЗМАТИКА

Семінарське заняття № 16.

Тема: Нумізматика в системі історичних наук. Найдавніші монетні системи. Монетний обіг на українських землях у II–XVII ст.
(2 години)

План семінарського заняття

1. Нумізматика в системі історичних наук.
2. Найдавніші монетні системи.
3. Монетний обіг на території східних слов'ян у II–XI ст.
4. Особливості монетного обігу в XII–XVII ст.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно з'ясувати значення та походження терміна «нумізматика». Визначити об'єкт, предмет і завдання нумізматики як спеціальної історичної дисципліни. Джерела та методи нумізматики, її міждисциплінарні зв'язки. Схарактеризувати основні етапи розвитку нумізматики: донауковий та науковий. Й. Еккель. Засвоїти основні поняття нумізматичної науки (монета, монетний скарб, монетна регалія, монетна стопа, монетна проба, монетна легенда, монетна система, грошова система, грошова одиниця, лічильна система, лігатура, ремедіум, номінал аверс, реверс, гурт та ін.).

У другому питанні передусім потрібно простежити розвиток економічних відносин у суспільстві: від натурального обміну до використання різних посередників в обмінних операціях. Благородні метали як посередник. Функції металевих грошей. Незручності вагового золота. Виникнення монетокарбування в Лідії, на о. Егіна, у материковій Греції. Монетні системи Давньої Греції. Основні давньогрецькі грошові одиниці (лепта, літра, статер, драхма, міна, талант). Давньоримська монетна система, її основні грошові

одиниці (ас, денарій, сестерцій, ауреус). Монетні системи античних полісів Північного Причорномор'я (Ольвія, Херсонес, Боспорське царство), їх розвиток у часі.

У третьому питанні слід вказати на перші римські монети, що з II ст. з'явилися на слов'янській території, зокрема денарії. Вплив давньоримської монетної системи на становлення східнослов'янської грошово-лічильної системи. Перший «безмонетний період». Проникнення монет держави Сасанідів зі сходу. Проникнення візантійських монет (нумія, фоліс, міліарисій, солід) із VII ст. Початок справжнього грошового обігу у східних слов'ян із кінця VIII ст. Поява значної кількості арабських монет зі сходу (куфічний дирхем), їх характеристика та періоди обігу. Проникнення західноєвропейських денаріїв із кінця X ст. Початок монетокарбування на Русі. Златники Володимира Святославича. Срібляники Володимира Святославовича, Святополка Володимировича, Ярослава Володимировича. Монетні гривні, їх функції та різновиди. Гривнево-кунна система, її одиниці (векша, резана, ногата, куна, гривня) та співвідношення між ними, зміни в часі.

У четвертому питанні варто проаналізувати причини та особливості «безмонетного періоду» XII – середини XIV ст. на українських землях. Відновлення монетного обігу. Проникнення празьких грошів. Львівський монетний двір, монети львівсько-галицької емісії другої половини XIV – початку XV ст. Монети литовських князів, монетокарбування в Київському удільному князівстві. Використання татарських монет. Польська та литовська монетні і грошові системи у XV – середині XVI ст. Відновлення монетного обігу в Північно-Східній Русі. Денга, копійка, рубль. Московська та новгородська грошово-лічильні системи. Реформа О. Глинської. Поширення талярів. Монетна система Речі Посполитої в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Реформа С. Баторія. Наростання кризи грошового господарства Речі Посполитої. Тимф і боратинка. Монета курес і монета бона. Проблема монетокарбування Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка. Реформа Олексія Михайловича в Московському царстві. Кризові явища й різниця у грошовому обігу на Лівобережжі та Правобережжі в другій половині XVII ст.

Запитання для самоконтролю

1. Визначити об'єкт, предмет, завдання, міждисциплінарні зв'язки нумізматики як спеціальної історичної дисципліни.
2. Дати визначення основних термінів нумізматики.
3. Проаналізувати найдавніші обмінні операції та пояснити виникнення монетокарбування.
4. Схарактеризувати давньогрецьку та давньоримську монетні системи.
5. Схарактеризувати монетний обіг на українських землях до виникнення Русі.
6. Схарактеризувати монетну та грошову-лічильну систему періоду формування та розквіту Русі.
7. Схарактеризувати «безмонетний період» XII – середини XIV ст.
8. Схарактеризувати польську та литовську монетні системи на українських

землях у другій половині XIV – середині XVI ст.

9. Схарактеризувати монетну та грошово-лічильну систему на землях Північно-Східної Русі в XIV–XVI ст.
10. Схарактеризувати грошове господарство Речі Посполитої в другій половині XVI–XVII ст.
11. Схарактеризувати грошове господарство Московського царства в XVII ст.
12. Схарактеризувати грошовий обіг на території Гетьманщини в середині – другій половині XVII ст.

Теми рефератів

1. Історія розвитку нумізматики як науки.
2. Правила колекціонування монет.
3. Монетна система Арабського халіфату.
4. Монетна система улусу Джучі (Золотої Орди).
5. Монетна система Османської імперії.
6. Грошовий обіг на території Кримського ханства.

Література

1. Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. Киев : Наукова думка, 1989. 128 с.
2. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. Черкаси : ЦНТЕІ, 2002. 256 с.
3. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. Черкаси : ЦНТЕІ, 2006. 314 с. : іл.
4. Голиш Г. М. У світі монет: нумізматика для юних. Черкаси : Вертикаль, 2023. 143 с. : іл.
5. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України : навч. посібник. Київ–Львів, 2000. 162 с.
6. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів. *Київська старовина*. 1992. № 4. С. 52–55.
7. Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів : Видавництво Львівського університету, 1972. 147 с., 52 арк. іл.
8. Козубовський Г. Нумізматика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 390–398.
9. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на Лівобережній Україні в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1971. № 4. С. 59–69.
10. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1971. 175 с. : іл.
11. Котляр М. Ф. Кладоискательство и нумизматика. Киев : Наукова думка, 1974. 126 с. : ил.
12. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1981. 240 с.
13. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический

очерк. 4-е изд., доп. Ленинград : Аврора, 1970. 256 с. : ил.

14. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2009. 376 с.

Семінарське заняття № 17.

Тема: Монетний обіг на українських землях у XVIII – на початку XX ст.
(2 години)

План семінарського заняття

1. Монетний обіг на українських землях у складі Російської імперії у XVIII – на початку XX ст.
2. Монетний обіг на українських землях під владою Речі Посполитої, Австрійської імперії та Австро-Угорщини у XVIII – на початку XX ст.
3. Особливості грошового обігу в період Української революції в 1917–1921 рр.

Методичні рекомендації

У першому питанні слід проаналізувати грошову реформу Петра I, схарактеризувати її суть, основні етапи, історичне значення та вплив на грошове господарство українських земель. Технічні зрушення в монетокарбуванні. Грошовий обіг у післяпетровську добу. Спроби запровадження золотої монети. «Золотий вік талярної монети» в Україні. Регіональні монети й асигнації Катерини II. Зміни в іконографії монет за Павла I. Грошове господарство Російської імперії за Олександра I. Монетний прес І. Неведомського. «Костянтинівський» рубль. Російсько-польські монети. Грошова реформа Є. Канкріна. Зміни в народному грошовому рахунку. Початок карбування монет із платини. Грошове господарство реформеної та пореформеної доби. Грошова реформа С. Вітте. Перехід до золотого монометалізму. Коммеморативні монети початку XX ст. Криза грошового господарства Російської імперії під час Першої світової війни.

У другому питанні передусім необхідно описати подальший розпад грошового господарства Речі Посполитої у XVIII ст. Саксонсько-польські монети, «єфраїміти». Спроби впорядкувати монетний ринок Станіслава II Понятовського. Австрійська монетна та лічильна система (рейнський флорин, дукат, крейцер, денар, пфеніг, шеляг, гелер), її особливості в Галичині. Особливості грошового обігу на Буковині в кінці XVIII ст. Поширення австрійської монетної системи на західноукраїнських землях у першій половині XIX ст. Монетна конвенція 1857 р. Запровадження гульдена. Перехід до золотого монометалізму в 1892 р. Крона, гелер, філлер. Криза та розвал грошового господарства Австро-Угорщини на початку XX ст.

У третьому питанні варто схарактеризувати умови розвитку грошового господарства України в 1917–1921 рр. «Безмонетний період» – використання

лише грошових знаків. Становлення національної грошової системи за Української Центральної Ради. Нормативно-правові акти. Паперові карбованці, гривні, шаги-марки. Розбудова грошової системи й емісійна політика за Гетьманату П. Скоропадського. Фінансова політика Директорії УНР. Становище грошового господарства ЗУНР. Грошова політика більшовиків. Проєкт грошової реформи В. Леніна. Гіперінфляція та хаос у грошовому обігу України.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризувати грошову реформу Петра І.
2. Схарактеризувати грошове господарство Російської імперії у XVIII ст.
3. Схарактеризувати грошове господарство та його реформи в Російській імперії в XIX – на початку XX ст.
4. Схарактеризувати грошове господарство Речі Посполитої в останні десятиліття її існування.
5. Схарактеризувати монетну систему Австрійської імперії.
6. Схарактеризувати грошове господарство Австро-Угорщини.
7. Схарактеризувати грошовий обіг та грошову політику різних урядів на території України протягом Української революції 1917–1921 рр.

Теми рефератів

1. Удосконалення техніки монетного карбування у XVIII–XIX ст.
2. Національні та особливі серії монет у Російській імперії.
3. Німецька монетна система та її вплив на грошове господарство Австрійської імперії та Австро-Угорщини.
4. Народні назви монет та грошова лічба в XIX ст.
5. Грошова емісія 1917–1920 рр.

Література

1. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. Черкаси : ЦНТЕІ, 2002. 256 с.
2. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. Черкаси : ЦНТЕІ, 2006. 314 с. : іл.
3. Голиш Г. М. У світі монет: нумізматика для юних. Черкаси : Вертикаль, 2023. 143 с. : іл.
4. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України : навч. посібник. Київ–Львів, 2000. 162 с.
5. Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів : Видавництво Львівського університету, 1972. 147 с., 52 арк. іл.
6. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на Лівобережній Україні в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1971. № 4. С. 59–69.
7. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1981. 240 с.
8. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. 4-е изд., доп. Ленинград : Аврора, 1970. 256 с. : ил.

9. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2009. 376 с.

Семінарське заняття № 18.

Тема: Монетний обіг на українських землях у 1922 р. – на початку XXI ст.
(2 години)

План семінарського заняття

1. Радянська монетна система в 1922–1945 рр.
2. Монетний обіг на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр.
3. Монетний обіг в Україні в 1946–1991 рр.
4. Генеза та розвиток монетної системи незалежної України.

Методичні рекомендації

У першому питанні передусім слід проаналізувати передумови, підготовку та хід першої грошової реформи в СРСР у 1922–1924 рр. (реформа Г. Сокольникова). Нормативно-правові акти. Кінець «безмонетного періоду». Червінці, рублі, копійки. Полтинник і напівкопійка. Перехід від мідних до нікелевих розмінних монет у кінці 1920-х – 1930-х рр. Зміни в іконографії монет. Криза монетної системи та грошового господарства під час Другої світової війни. Окупаційні німецькі монетні емісії.

У другому питанні необхідно описати ситуацію з монетним обігом на українських землях у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини в міжвоєнний період. Польська монетна система (злотий, грош), матеріал виготовлення монет різних номіналів. Монетна система Чехословаччини (крона, гелер), залежність матеріалу виготовлення від номіналу. Румунська монетна система (лей, бані), матеріал виготовлення монет. Угорська монетна система на Закарпатті під час Другої світової війни.

У третьому питанні варто схарактеризувати поширення радянської монетної системи на приєднані після Другої світової війни західноукраїнські землі. Суть, хід і результати другої радянської грошової реформи 1947 р. Запровадження нових рублів. Розвиток грошового господарства в 1950-х рр., передумови нової реформи. Третя радянська грошова реформа 1961 р. (реформа М. Хрущова). Повернення металевого рубля й полтинника. Перехід до карбування нікелінових монет. Перевідний рубль. Основні серії радянських повоєнних комеморативних монет. Наростання кризових явищ і розвал радянського грошового господарства.

У четвертому питанні потрібно зазначити, що після здобуття незалежності в Україні в 1991–1996 рр. тривав новий «безмонетний період». Водночас було ухвалено низку нормативно-правових актів, що передбачали формування національної грошової та монетної системи, зокрема обрано назву національної валюти – гривня – та її розмінної монети – копійка. Указ «Про реформу грошової системи України» 1992 і 1996 рр. Запровадження

тимчасової валюти – купоно-карбованця в 1992 р. Підготовка до грошової реформи. Гіперінфляція, падіння купівельної спроможності купоно-карбованців. Перша українська монета (1995). Суть, завдання, хід і результати грошової реформи 1996 р. (реформа В. Ющенка). Запровадження гривні та копійки. Київський монетний двір. Номінали, матеріал виготовлення українських монет. Вилучення дрібних номіналів копійок, заміна дрібних номіналів гривень на монети у 2019–2020 рр. Основні серії українських комеморативних монет.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризувати першу радянську грошову реформу 1922–1924 рр.
2. Схарактеризувати радянську монетну систему в 1925 р. – 1930-х рр.
3. Схарактеризувати польську монетну систему в міжвоєнний період.
4. Схарактеризувати чехословацьку монетну систему в міжвоєнний період.
5. Схарактеризувати румунську монетну систему в міжвоєнний період.
6. Схарактеризувати другу радянську грошову реформу 1947 р.
7. Схарактеризувати третю радянську грошову реформу 1961 р.
8. Становище радянського грошового господарства в 1960-х рр. – 1991 р.
9. Схарактеризувати «безмонетний період» в Україні в 1991–1996 рр.
10. Схарактеризувати грошову реформу в Україні 1996 р.
11. Сучасний стан грошового господарства України.

Теми рефератів

1. Грошовий обіг на українських землях під час Другої світової війни.
2. Польські комеморативні монети міжвоєнного періоду.
3. Сучасна технологія монетокарбування.
4. Особливості грошового обігу на пострадянському просторі.
5. Україна – скарбниця монет різних народів.
6. Методика використання нумізматичного матеріалу на навчальних заняттях.
7. Методика використання нумізматичного матеріалу в позакласній та позашкільній роботі.

Література

1. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. Черкаси : ЦНТЕІ, 2002. 256 с.
2. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. Черкаси : ЦНТЕІ, 2006. 314 с. : іл.
3. Голиш Г. М. У світі монет: нумізматика для юних. Черкаси : Вертикаль, 2023. 143 с. : іл.
4. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України : навч. посібник. Київ–Львів, 2000. 162 с.
5. Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів : Видавництво Львівського університету, 1972. 147 с., 52 арк. іл.
6. Козубовський Г. Нумізматика. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник* : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 390–

398.

7. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. 4-е изд., доп. Ленинград : Аврора, 1970. 256 с. : ил.
8. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2009. 376 с.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

2-й семестр

Поточне тестування та самостійна робота							Залік	Всього
Змістовий модуль № 1				Змістовий модуль № 2				
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7		100
6	6	14	13	7	7	7	40	

3-й семестр

Поточне тестування та самостійна робота								Екзамен	Всього
Змістовий модуль № 3		Змістовий модуль № 4			Змістовий модуль № 5				
T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15		100
5	10	5	6	6	6	6	6	50	

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Оцінка за національною шкалою		Оцінка ECTS	100-бальна система оцінювання
Екзамен (чотирирівнева)	Залік (дворівнева)		
Відмінно	Зараховано	A	90–100
Добре	Зараховано	B	82–89
		C	75–81
Задовільно	Зараховано	D	68–74
		E	60–67
Не задовільно	Не зараховано	FX	35–59
		F	0–34

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИМОГИ

Навчальні досягнення студентів оцінюються за 100-бальною шкалою Університету, чотирибальною шкалою (5 «відмінно», 4 «добре», 3 «задовільно», 2 «незадовільно») та шкалою оцінок ECTS. У 2 семестрі на поточний контроль відводиться 60 балів, на підсумковий контроль (залік) – 40 балів. У 3 семестрі на поточний контроль відводиться 50 балів, на підсумковий контроль (екзамен) – 50 балів.

Оцінювання поточної успішності студентів на окремих навчальних заняттях та за виконання завдань самостійної роботи визначається диференційовано, відповідно до рівня складності завдань, і встановлюється в межах від 0 до 5 балів за кожен вид роботи.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на семінарських заняттях залежить від дотримання таких вимог:

- своєчасність виконання навчальних завдань;
- повний обсяг їх виконання;
- якість виконання навчальних завдань;

- самостійність виконання;
- творчий підхід у виконанні завдань.

Виконання модульних контрольних робіт, завдань самостійної роботи та індивідуальних завдань є обов’язковим. До їх виконання допускаються всі студенти. Студент, який не виконав поточних завдань, не підготувався до семінарських занять, не отримує жодного бала. Поточну заборгованість, пов’язану з непередбаченою або недостатньою підготовленістю до навчальних занять, студент повинен ліквідувати шляхом виконання у визначений термін завдань, передбачених програмою. За виконані завдання нараховується від 0 до 5 балів.

Студенти, які за результатами поточного контролю набрали менше 35 балів, вважаються такими, що мають академічну заборгованість, ліквідація якої є обов’язковою. Студенти, які не мають академічної заборгованості за результатами поточного контролю, допускаються до заліку/екзамену.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Завданням **поточного контролю** є систематична перевірка розуміння й засвоєння програмного матеріалу шляхом усного та письмового опитування, аналіз виконання завдань індивідуальної й самостійної роботи, умінь самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту, здатність публічно, письмово чи в електронному форматі представляти певний матеріал та ін.

Критеріями оцінювання в ході поточного контролю є:

- а) під час поточної аудиторної роботи на лекційних та семінарських заняттях:
 - активна участь у дискусіях та пропонуваннях форм роботи на лекційних і семінарських заняттях;
 - доповнення та запитання на лекційних і семінарських заняттях.
- б) при усних відповідях:
 - повнота розкриття питання;
 - логіка викладення, культура мовлення;
 - впевненість, емоційність та аргументованість;
 - використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань, інтернет-ресурсів тощо);
 - аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.
- в) при виконанні письмових завдань:
 - повнота розкриття питання;
 - цілісність, систематичність, логічна послідовність.
- г) при виконанні завдань для самостійної та індивідуальної роботи:
 - повнота виконання завдання;
 - творчість та самостійність виконання.

Завданням **підсумкового контролю** (екзамену) є комплексна діагностика результатів навчання, глибини засвоєння студентом програмного матеріалу з навчальної дисципліни, логіки та взаємозв’язків, здатності до творчого використання набутих знань. Екзамен проводиться у формі розгорнутої відповіді на чотири теоретичні питання (можна отримати оцінку максимум у 50 балів). Критерії оцінювання усної відповіді на теоретичні питання.

Бали	Критерії оцінювання
10–12 балів	Питання розкриті повністю, обґрунтовано всі його аспекти, дана вичерпна відповідь на уточнюючі/додаткові запитання по темі основного
7–9 балів	Питання розкриті достатньо, обґрунтовано більшість його аспектів, дана

	часткова відповідь на уточнюючі/додаткові запитання по темі основного
4–6 балів	Питання розкриті недостатньо, обґрунтовано декілька його аспектів, відповідь на уточнюючі/додаткові запитання по темі основного дати складно
0–3 бали	Питання не розкриті, його аспекти не обґрунтовано, відповідь на уточнюючі/додаткові запитання по темі основного не дана

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

Історична хронологія

- 1. Спеціальні історичні дисципліни та їх місце у підготовці фахівця історика.
- 2. Предмет і основні завдання історичної хронології як спеціальної історичної дисципліни. Зв'язок історичної хронології з іншими спеціальними дисциплінами.
- 5. Поняття про час. Основні елементи його обчислення і лічби.
- 6. Типи календарів і принципи їх побудови.
- 7. Поняття ери. Види ер.
- 8. Семидобовий тиждень.
- 9. Ера від «Різдва Христового» Діонісія Малого.
- 10. Природні та штучні одиниці лічби часу.
- 11. Вавилонський календар.
- 12. Календар давніх греків.
- 13. Давні календарі Китаю.
- 14. 60-ти річний китайський циклічний календар. Правила користування ним.
- 15. Індійські календарі.
- 16. Давньоримський календар.
- 17. Календар арабів-язичників.
- 18. Мусульманський календар.
- 19. Календар Стародавнього Єгипту.
- 20. Календарі майя.
- 21. Юліанський календар.
- 22. Давньогрузинська календарна система.
- 23. Давньовірменська календарна система.
- 24. Григоріанський календар.
- 25. Республіканський календар Французької революції.
- 26. Новоюліанський календар.
- 27. Проекти єдиного Всесвітнього календаря.
- 28. Уявлення про час та система його лічби у східних слов'ян до офіційного прийняття християнства.
- 29. Лічба часу на Русі після прийняття християнства.
- 30. Запровадження григоріанського календаря в Росії.
- 31. Особливості лічби часу в Україні в ранньомодерний і модерний час.
- 32. Народне датування в Україні.

33. Методика переведення дат з ери від «створення світу» на еру від «Різдва Христового».
34. Методика переведення дат із юліанського календаря на григоріанський календар.
35. Індикти. Переведення на сучасне літочислення дат, виражених через індикти.
36. Коло Сонця та правила його визначення.
37. Вруцеліто. Правила його визначення.
38. Методика переведення дат мусульманського календаря на григоріанський календар і дат григоріанського календаря на мусульманський календар.
39. Переведення на сучасну систему літочислення дат французького республіканського календаря.
40. Переведення дат сучасного місячно-сонячного єврейського календаря на григоріанський календар.
41. Методика визначення днів тижня за юліанським та григоріанським календарем.
42. Вічний табель-календар і правила користування ним.
43. Визначення днів тижня за формулами.
44. Датування подій за вказівками церковних свят.

Палеографія

1. Предмет і завдання палеографії. Зв'язок палеографії з іншими спеціальними історичними дисциплінами.
2. Розвиток палеографії як науки.
3. Історія виникнення письма. Його головні історичні типи.
4. Історія розвитку письма у східних слов'ян.
5. Діяльність Кирила та Мефодія, її історичне значення.
6. Перші слов'янські азбуки – кирилиця і глаголиця.
7. Проблема давнішності перших слов'янських азбук.
8. Основні етапи розвитку графіки кирилівського письма – устав, півустав, скоропис, їх характерні риси.
9. Скоропис, його види.
10. Методи скорочення слів у слов'янській палеографії.
11. Особливі види письмових знаків (розділові, діакритичні, цифри та ін.).
12. Знаряддя для письма. Історія розвитку та використання.
13. Матеріали для письма. Історія розвитку та використання. Писарське мистецтво.
14. Художні прикраси текстів рукописних пам'яток.
15. В'язь, її особливості.
16. Тайнопис (криптографія), його найбільш поширені системи.
17. Філіграні (водяні знаки) та їх значення в аналізі письмових джерел.
18. Сувої, стовпці, згортки, стави, скрепи.
19. Рукописна середньовічна книга.
20. Початок і поширення друкарства.
21. Методика застосування палеографічного аналізу в історіографічних

дослідженнях.

22. Правила наукового опису рукопису.

Історична метрологія

1. Предмет і завдання історичної метрології. Зв'язок історичної метрології з іншими спеціальними історичними дисциплінами.
2. Метрологія Стародавнього Сходу.
3. Метрологія античності.
4. Метрологія європейського середньовіччя.
5. Британська та американська системи мір.
6. Джерела для вивчення метрології східних слов'ян.
7. Міри довжини та площі у Стародавній Русі.
8. Міри рідких та сипких речовин у Стародавній Русі.
9. Міри ваги у Стародавній Русі.
10. Міри довжини та площі удільного та литовського періодів XII–XV ст.
11. Міри сипких речовин, рідин та ваги удільного та литовського періодів XII–XV ст.
12. Уніфікація мір у Московському царстві: причини та наслідки.
13. Міри довжини XVI–XVII ст.
14. Міри площі XVI–XVII ст.
15. Міри ваги XVI–XVII ст.
16. Міри сипких речовин XVI–XVII ст.
17. Міри рідких речовин XVI–XVII ст.
18. Сошне письмо.
19. Міри довжини XVIII–XX ст.
20. Міри площі XVIII–XX ст.
21. Міри сипких речовин XVIII–XX ст.
22. Міри рідини XVIII–XX ст.
23. Міри ваги XVIII–XX ст.
24. Створення міжнародної метричної (десятькової) системи мір.
25. Основні одиниці міжнародної метричної системи мір.
26. Запровадження міжнародної метричної системи мір на території України.

Геральдика

1. Предмет і завдання геральдики. Зв'язок геральдики з іншими спеціальними історичними дисциплінами.
2. Виникнення та розвиток геральдики в Західній Європі в період середньовіччя.
3. Геральдика як наука, її частини та розділи.
4. Герб як предмет вивчення геральдики.
5. Класифікація гербів у західноєвропейській геральдиці.
6. Загальні правила геральдики.
7. Тинктури, їх типи.
8. Структурні елементи герба.
9. Роль і місце щита в гербі.

10. Походження та історичні типи щитів.
11. Види поділів щитів.
12. Гербові фігури, їх класифікація.
13. Геральдичні гербові фігури, їх підгрупи.
14. Першорядні (почесні) геральдичні гербові фігури.
15. Другорядні (прості) геральдичні гербові фігури.
16. Хрести як геральдичні гербові фігури.
17. Негеральдичні гербові фігури, їх підгрупи.
18. Природні негеральдичні гербові фігури.
19. Штучні негеральдичні гербові фігури
20. Легендарні (фантастичні, міфологічні) негеральдичні гербові фігури.
21. Правила розміщення фігур у щиті.
22. Правила блазонування (опису) гербів.

Нумізматика

1. Предмет і завдання нумізматики. Зв'язок нумізматики з іншими спеціальними історичними дисциплінами. Основні методи нумізматичного дослідження.
2. Нумізматична термінологія: грошова система, грошова одиниця, грошовий, лічильна система, монетна регалія, емітент, номінал, монетна стопа, проба монети, лігатура, псування монети, ремедіум, легенда, монетний тип, аверс, реверс, гурт, поле монети.
3. Виникнення колекціонування монет. Зародження науково-нумізматичних знань.
4. Й. Еккель – родоначальник нумізматичної науки. Становлення та розвиток нумізматичної науки в XIX–XX ст.
5. Монетні скарби, їх види. Методика дослідження монетних скарбів.
6. Виникнення грошей, їх економічна суть. Функції грошей.
7. Монета як грошовий суб'єкт. Поява перших монет, їх типи.
8. Давньогрецька та давньоримська монетні системи.
9. Зародження грошового обігу на території східних слов'ян.
10. Римські монети на території Східної Європи.
11. Драхми Сасанідів та візантійські монети у Східній Європі.
12. Куфічні дирхеми на території Стародавньої Русі.
13. Західноєвропейські монети на Русі.
14. Срібляники і златники – перші руські монети.
15. Руська грошово-лічильна система.
16. «Безмонетний період» XII – середини XIV ст. Грошовий обіг в умовах монгольського панування.
17. Московська, новгородська та інші місцеві монетні системи.
18. Техніка монетного карбування в XIV–XV ст.
19. Монетний обіг на українських землях у другій половині XIV–XV ст.
20. Грошова реформа О. Глинської 1534–1535 рр., її значення.
21. Грошовий обіг на території України в XVI–XVII ст.
22. Реформа 1654–1663 рр. Олексія Михайловича та її наслідки.
23. Спроба монетного карбування за Б. Хмельницького та П. Дорошенка.

24. Грошова реформа Петра I та її історичне значення.
25. Удосконалення техніки монетного карбування у XVIII ст.
26. Монетний обіг у післяпетровській Російській імперії.
27. Грошовий обіг на українських землях у XVIII ст.
28. Грошова система Російської імперії на початок XIX ст.
29. Грошова реформа Є. Канкріна.
30. Карбування в Російській імперії платинових монет, національних та особливих серій.
31. Винахід карбувальної машини І. Неведомським.
32. Реформа С. Вітте і зміни в грошовій системі Російської імперії на початку XX ст.
33. Фінансова криза в Російській імперії в 1914–1917 рр.
34. Монетний обіг на західноукраїнських землях у XIX – на початку XX ст.
35. Запровадження національної грошової системи в період Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР.
36. Ленінський проєкт грошової реформи.
37. Грошова емісія 1917–1920 рр.
38. Грошова реформа в СРСР 1922–1924 рр., її наслідки.
39. Грошові реформи в СРСР 1947, 1961 рр.
40. Грошовий обіг на західноукраїнських землях під владою Польщі, Чехословаччини, Румунії у 20–30-х рр. XX ст.
41. Особливості грошового обігу на пострадянському просторі.
42. Розвиток грошової системи України в умовах незалежності. Грошова реформа 1996 р.
43. Випуск українських коммеморативних монет.